

Birinci Dünya Savaşı'nda Cebel-i Lübnan'da İaşe Buhranı: Osmanlı Hükûmeti'ne Yönelik Avrupa ve ABD Kamuoyundaki İddialar

Celil Bozkurt*

Öz

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte ülke genelinde bir iaşe sorunu yaşandı. Özellikle Dördüncü Ordu'nun konuşlandığı Suriye, Filistin ve Hicaz Cepheleri, iaşe sorununu en çok hisseden bölgeler oldu. İtilaf Devletlerinin bölgeye denizden uyguladığı abluka ve savaşın beraberinde getirdiği sorunlar, Cebel-i Lübnan'daki iaşe sorununu bir açlık felaketine dönüştürdü. Osmanlı Hükûmeti, yoğun çabalarına rağmen Cebel-i Lübnan'da yaşanan açlık sorununa köklü çözümler getiremedi. ABD ve Avrupalı devletlerin Cebel-i Lübnan'a yönelik yardım girişimleri, İtilaf Devletleri tarafından engellendi. Savaş yıllarında Cebel-i Lübnan'da binlerce masum insan, açlık felaketinin kurbanları oldu. İtilaf Devletleri, Osmanlı Hükûmeti'nin Cebel-i Lübnan halkını kasten aç bıraktığı ve bölgeye gelen yardımları engellediğini iddia etti. İtilaf Devletlerinin savaş boyunca sürdürdüğü iddialar, Avrupa ve ABD kamuoyunda Osmanlı Hükûmeti'ne karşı bazı suçlamalara neden oldu. Osmanlı Hükûmeti'ne yönelik iddialar, Hükûmet ile Suriye ve Cebel-i Lübnan ruhanisi tarafından tezkip edildi.

Anahtar Kelimeler: Cebel-i Lübnan, Suriye, Cemal Paşa, iaşe sorunu, Amerikan yardımları.

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Düzce/TÜRKİYE, celilbozkurt@duzce.edu.tr ORCID: 0000-0001-6103-1642

Food Crisis during the First World War in Mount Lebanon and Allegations Against the Ottoman Government in Europe and America Public Opinion

Abstract

With the Ottoman Empire entering the First World War, there was a food supply problem throughout the country. In particular, Syria, Palestine and the Hejaz Fronts where the Fourth Army was deployed were the regions that felt the food problem most. The food problem in Mount Lebanon, whose life veins were cut off due to the sea blockade of the Entente States and problems with the war, turned into a disaster of hunger. Despite its intense efforts, the Ottoman Government could not bring radical solutions to the hunger problem in Mount Lebanon. The aid attempts of the USA and European states towards Mount Lebanon were blocked by the Entente States. During the war years, thousands of innocent people in Mount Lebanon became victims of the famine disaster. The Entente States claimed that the Ottoman Government deliberately starved the Mount Lebanese people and prevented aid from the region. The Entente States' claims throughout the war led to some accusations against the Ottoman Government in the European and US public opinion. The accusations against the Ottoman Government were denied by the Government and the Syrian and Jabal-i Lebanon clergy.

Keywords: Mount Lebanon, Syria, Cemal Pasha, Food crisis, American aids.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan ederek Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte ülkede iâşe sorunu başladı. Osmanlı Hükûmeti, doğal olarak ordunun ihtiyaçlarının önceleyen bir savaş ekonomisine yöneldi. Bu bağlamda temel besin maddelerinin ihracatı yasaklandı ve mevcuduna el konuldu. Nakliye araçları büyük oranda asker nakliyatına tahsis edildi. Orduya yapılan geniş çaplı asker sevkiyatı, özellikle taşrada işgücü açığı yarattığından tarımsal üretim düştü. İtilaf Devletlerinin Osmanlı kıyılarına uyguladığı ablukadan dolayı Osmanlı Hükûmeti, ihracat ve ithalat yapamadı. Osmanlı Devleti, bir tarım ülkesi olmasına rağmen özellikle sahil kentlerinin iâşesi, büyük oranda Romanya, Rusya ve Marsilya'dan sağlanıyordu. Fakat Çanakkale Savaşları'ndan dolayı Akdenizle bağlantının kesilmesi, Rusya'nın savaşa dâhil olması ve Romanya'da zahire fiyatlarının yükselmesi başta İstanbul olmak üzere çoğu kentte iâşe sorununa yol açtı¹.

¹ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, 2. baskı, İstanbul 2017, s. 468.

Osmanlı Hükûmeti, savaşın başında iaşe işlerini Ticaret ve Ziraat Nezareti kanalıyla yürütmekteydi. Fakat savaşın uzamasıyla birlikte iaşe sorunu, ülke çapında bir buhrana dönüşmeye başladı. Bunun üzerine Osmanlı Hükûmeti, pratik çözümler içeren bazı idari önlemlere başvurdu. Bu bağlamda 23 Temmuz 1916'da kurulan İaşe Kanun-ı Muvakkatıyla Osmanlı toprakları üç iaşe bölgesine ayrıldı. Birinci bölge; İstanbul, Edirne, Hüdavendigâr, Konya, Ankara, Aydın, Kastamonu Vilayetleriyle Bolu, Çatalca, Kale-i Sultaniye, Karasi, İzmit, Eskişehir, Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Niğde, Menteşe ve Antalya livalarını kapsamaktaydı. Bu bölgedeki zahire alım satımı, İaşe Heyeti'nin vesikasını taşıyan *mübayaa vekillikleri* vasıtasıyla yapılabilecekti. İkinci bölge; Suriye, Beyrut ve Adana Vilayetleriyle Halep, Kudüs-ü Şerif, Cebel-i Lübnan ve İçel livalarını içermekteydi. Bu bölgedeki zahire işlerini yöredeki en yüksek mülki memur üstlenecekti. Her iki bölgenin dışında kalan yöreler, üçüncü bölgeyi oluşturmaktaydı. Bu bölgede tahıl alım satımı serbest bırakıldı².

İaşe sorununun merkez ve taşra idare heyetlerince de çözülemeyeceğinin anlaşılması üzerine 18 Ağustos 1917'de Harbiye Nezaretine bağlı İaşe Umum Müdürlüğü kuruldu. Müdürlük, seferberlik boyunca ordunun, kurumların ve ihtiyacı olan yöreler halkının iaşe sorumluluğunu üstlendi. Yeni düzenlemeye göre Birinci Ordu dışında Osmanlı ordularının her birinde bir Mıntıka İaşe Heyeti oluşturuldu. Yeni düzen, iaşe işlerini belli bir düzene soksa da soruna kalıcı çözümler getiremedi. Bunun üzerine Osmanlı Hükûmeti, iaşe sorununu makro ölçekte düzenlemek ve mevcut sorunları çözmek üzere 1918'de İaşe Nezaretini kurdu. Nezaret, savaş ekonomisinin öncelikli sorunu olan iaşe işlerini yönetecek ve koordine edecekti. Fakat Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalaması üzerine İaşe Nezareti kaldırıldı. İaşe işleri, yeniden Ticaret ve Ziraat Nezaretine devredildi³.

Osmanlı Devleti, bütün çabalarına rağmen savaş boyunca iaşe sorununa kalıcı bir çözüm getiremedi. Sorun, özellikle cephe hattında bulunan ve askeri hareketliliğin yoğun olduğu bölgelerde zamanla bir buhrana dönüştü. Bu bölgelerin başında Cemal Paşa'nın komutasındaki Dördüncü Ordu'nun konuşlandığı Filistin-Suriye ve Hicaz Cepheleri gelmekteydi. İtilaf Devletleri, Akdeniz ve Kızıldeniz'den uyguladıkları ablukayla Suriye, Cebel-i Lübnan, Filistin ve Arabistan'ın dışarıyla olan bağlantısını kesti. Bahsedilen bölgeler, Anadolu'dan ve Suriye'den gelecek zahire ve erzak yardımlarına bağımlı hale geldi⁴.

2 Toprak, *age.*, s. 482.

3 Toprak, *age.*, s. 488-509.

4 Hasan Kayalı, *Jöntürkler ve Araplar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2003, s. 225.

Savaşta iâşe sorununun en çok etkilediği bölge, Doğu Akdeniz’de bir deniz ülkesi olan Cebel-i Lübnan’dı. Büyük oranda dışa bağımlı olan Cebel-i Lübnan, İtilaf Devletlerinin bölgeye uyguladığı sıkı ablukadan dolayı Suriye ve civarından gelecek zahire yardımlarına mahkûm oldu. Fakat savaş şartlarında fiyatların yükselmesi, paranın değerinin düşmesi, karaborsacılık ve buna ilaveten öngörülemez ekolojik sorunlar, Cebel-i Lübnan’a gereği gibi yardım yapılmasını engelledi. Osmanlı Hükûmeti’nin buna bir çare olarak gerek ülke içinde ve gerekse ülke dışında yürüttüğü yoğun diplomasi başarısız oldu. Cebel-i Lübnan ve Beyrut’taki iâşe sorunu, ilerleyen süreçte binlerce insanın ölümüyle sonuçlanacak bir felakete dönüştü⁵.

İtilaf Devletleri, savaşta Cebel-i Lübnan halkının maruz kaldığı açlığın temel sorumlusunun Osmanlı Hükûmeti olduğunu iddia etti. İddialar, zamanla Avrupa ve ABD Kamuoyunda geniş taraftar buldu. Osmanlı arşiv belgeleri, Cebel-i Lübnan’da yaşanan iâşe buhranının neden ve sonuçlarına dair aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Bunların bir kısmı, bazı araştırmacılar tarafından değerlendirildi. Fakat henüz gün yüzüne çıkmamış belgeler üzerinden yapılacak bir araştırma, konunun daha da aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır. Arşiv belgelerinde Osmanlı Hükûmeti’nin Cebel-i Lübnan’daki iâşe sorunuyla mücadelede yoğun ve samimi bir gayretin içinde olduğu görülmektedir. Fakat savaşın beraberinde getirdiği olumsuz koşullar ve İtilaf Devletlerinin Doğu Akdeniz sahillerine uyguladığı sıkı abluka, söz konusu çabaların sonuçsuz kalmasına neden oldu. Bu makalede, Osmanlı arşiv belgeleri ışığında Birinci Dünya Savaşı’nda Cebel-i Lübnan’da yaşanan iâşe buhranı, Osmanlı Hükûmeti’nin bu sorunu çözmeye yönelik sarf ettiği idari ve askeri çabalar ile Avrupa ve ABD kamuoylarında Osmanlı Devleti’ne karşı ileri sürülen iddialar analiz edilmektedir.

1. Birinci Dünya Savaşı’nda Cebel-i Lübnan

Cebel-i Lübnan, Yavuz Sultan Selim’in 1516’da Suriye’yi fethetmesinden beri yerel seçkinlerin yönetimi altında fiili bir özerklikle idare edildi. 1860’da Mârûnî ve Dürzîlerin arasında vuku bulan iç savaşta ölen Mârûnî Hristiyanlarını bahane eden devlet-i muazzama, doğrudan bölgeye müdahil oldu. Fransa, Büyük Britanya, Rusya, Avusturya ve Prusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan müzakerelerde Cebel-i Lübnan’ın 1861’den itibaren özel bir statüyle yönetilmesine karar verildi.

5 Ali Fuat Erden, *Birinci Dünya Savaşı’nda Suriye Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2006, s. 294-295.

Reglement Organique (Organik yönetmelik) adıyla bilinen yedi maddelik antlaşmaya göre Cebel-i Lübnan, Osmanlı Hükûmeti tarafından atanan fakat garantör devletlerin onayıyla göreve gelebilecek olan Hristiyan bir mutasarrıf tarafından yönetilecekti. Ayrıca bütün din ve mezhepleri temsil eden bir idare meclisi de mutasarrıfa yardım edecekti⁶.

Cebel-i Lübnan, Birinci Dünya Savaşı'na kadar idari anlamda özerk statüsünü korudu. Ülkenin en büyük nüfus yoğunluğunu Mârûnîler oluştururken, onu Ortodokslar ve Dürzîler izlemekteydi. Mârûnîler, Fransa'ya yakınlık duyarken; Ortodokslar, Ruslara ve Dürzîler de İngiliz yanlısı gözükmeyle birlikte Osmanlı Hükûmeti'ne bağlılık içindeydi. Lübnanlılar, genel anlamda Fransa'ya sempati beslerken, Fransız Konsolosluğu, Cebel-i Lübnan'ın siyasetinde geniş bir yetkiye sahipti. Konsolos, Cebel-i Lübnan kaymakamını Osmanlı Hükûmeti'ne danışmadan göreve atayabilir veya görevden alabilirdi⁷.

Cebel-i Lübnan, savaştaki stratejik konumu ve halkının yabancı devletlere olan sempatisi nedeniyle Osmanlı Devleti için potansiyel riskler taşımaktaydı. Daha savaşın arifesinde Cebel-i Lübnan'da bazı ayrılıkçı faaliyetlerin olduğu görülüyordu. Marunî Patriği'nin 6 bin kişilik bir Mârûnî birliğiyle Fransa'nın hizmetinde olduğuna dair istihbarat alınmıştı⁸. Ayrıca Sekizinci Kolordu'nun Cebel-i Lübnan halkının silahsızlandırılmasına yönelik emri bölge valisi tarafından reddedildi. Üstelik vali, Fransız Konsolosluğu'na başvurarak Osmanlı yönetimine karşı kendilerini korumak üzere silah ve cephane istedi. Fakat bu teklif, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak kurmasını engellemek isteyen Fransa tarafından kabul edilmedi⁹. Cebel-i Lübnan, Fransızların savaşta çıkartma yapma ihtimali yüksek stratejik bölgelerin başında gelmekteydi¹⁰. Bölgenin jeopolitik önemi, Osmanlı Devleti'ni Cebel-i Lübnan'da sıkı askeri ve idari tedbirler almaya zorlamaktaydı.

6 Selim Sezer, *Osmanlı Suriye'sinde İslahat Çalışmaları ve Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Suriye Siyaseti*, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017, s.10-11.

7 M. Talha Çiçek, *Cemal Paşa Suriye'de Birinci Dünya Savaşı Yılları*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s.164-165.

8 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.A)MTZ. CL.7/277).

9 Çiçek, *age.*, s.167.

10 Erden, *age.*, s.256.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Cebel-i Lübnan'ın askerî ve iktisadi imtiyazları Osmanlı Hükûmeti tarafından kaldırıldı. Fakat Beyrut Valisi Bekir Sami Bey, 26 Kasım 1914 tarihli bir yazıyla Cebel-i Lübnan'a imtiyazların geri verilmesi halinde halkın Osmanlı Hükûmeti'ne bağlı kalacağı, bölgenin yabancı nüfuzundan kurtulacağı ve bir işgal durumunda halkın Osmanlı askeriyeye birlikte müdafaa yapacağı yönünde Hükûmetin dikkatini çekti¹¹. Bekir Sami Bey'in bu uyarısı, Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın Cebel-i Lübnan'da uygulanan eski düzeni devam ettirmesinde etkili oldu.

Dördüncü Ordu Kumandanlığına atanan Cemal Paşa'nın savaştaki ilk siyasi ve mülki icraatı, Cebel-i Lübnan'da örfi idare ilan etmek oldu. Bölge, Miralay Rıza Bey'in komutasında bir müfreze tarafından işgal edildi¹². Beyrut Divan-ı Harbi-i Örfisi de söz konusu müfrezenin kumandanlığına bağlandı. Bölgede bulunan düşman devletlere ait kurumlara el konuldu. Cemal Paşa, Cebel-i Lübnan halkına yayımladığı bir genelgede; Lübnan'daki düzenin *mahfu*¹³ olduğunu vurgulayarak halkı Osmanlı Hükûmeti'ni desteklemeye davet etti¹⁴. Bunun üzerine Cebel-i Lübnan Meclis-i İdare Heyeti, Cemal Paşa'yı ziyaret ederek Osmanlı Hükûmeti'ne bağlılıklarını arz etti. Cemal Paşa, heyete örfi idareye bağlı kaldıkları sürece Cebel-i Lübnan'ın eski düzeninin baki olduğunu hatırlatarak refah ve saadetlerini batılı devletlerden değil sadece Osmanlı Hükûmeti'nden beklemelerini istedi¹⁵. Paşa, halkın her türlü can ve mal emniyetinin Osmanlı askerî tarafından sağlanacağını ve asayişin ihlal edenlerin şiddetle cezalandırılacağını vurguladı.

11 Beyrut Valisi Bekir Sami Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği R.13 Teşrin-i Sani 1330 (M.26 Kasım 1914) tarihli şifreli telgrafname. BOA. DH. EUM. KLU. 5/11.

12 Cebel-i Lübnan mebusu Emir Şekip Arslan, Cemal Paşa'nın isteği üzerine Lübnan'ın Müslüman ve Dürzi halkından oluşan 1500 kişilik gönüllü bir birlik kurdu. Birlik, Cebel-i Lübnan'daki asayişin sağlanmasına hizmet ederken, aynı zamanda Kanal Harekâtı'na da katıldı. Bk. Emir Şekib Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydın Anıları*, Klasik Yayınları, ter. Halit Özkan, İstanbul 2005, s.104-106.

13 Maliye Nezareti'nden Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya gönderilen bir yazıda Cebel-i Lübnan'daki imtiyazların devam edip etmediği sorulmaktadır. Belgenin tarihinden Cebel-i Lübnan'ın imtiyazlarının 1916'nın sonlarında hâlâ yürürlükte olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Varidat Müdüriyetinden Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya çekilen R.10 Teşrin-i Sani 1332 (23 Kasım 1916) tarihli telgraf. BOA. DH. ŞFR. 70/139.

14 Dördüncü Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 29 Teşrin-i Sani 1330 tarihli telgraf. BOA. DH. ŞFR. 453/28.

15 Lübnanlılar adına Meclis-i İdare Heyeti tarafından düzenlenen ve Lübnan Mutasarrıfı delaletiyle Cemal Paşa'ya takdim kılınan 10 Ocak 1915 tarihli arızanın tercümesi. BOA. HR. TEO. 546/66.

Osmanlı Hükûmeti, Cebel-i Lübnan'ın Hristiyan Mutasarrıfı Ohannes Paşa'nın istifa etmesinden sonra yerine 4 Ağustos 1915'te Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Ali Münif Bey'i atadı. Cebel-i Lübnan, 1915'in Eylül ayında Beyrut Vilayetine bağlı bir mutasarrıflık haline getirildi¹⁶.

2. Cebel-i Lübnan'da İaşe Sorunu

Barış döneminde Cebel-i Lübnan ve Filistin gibi sahil bölgelerinin iaşesi, büyük oranda dışarıdan ithal edilen zahire ile karşılanmaktaydı. Ancak bu yeterli gelmediğinden Suriye'nin Havran, Hama ve Humus gibi şehirlerinden bu bölgelere zahire takviyesi yapılmaktaydı. Suriye'den gelen zahire nakliyatı, daha kolay ve karlı olmasından dolayı yine deniz yoluyla sağlanmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin sahil kentlerini abluka altına alarak buralardan yapılan ithalat ve ihracatı tamamen durdurdu¹⁷. Böylelikle yaşam damarı kesilen Cebel-i Lübnan ve Filistin'in iaşesi, Suriye ve civarındaki üretim merkezlerinden gelecek zahireye bağımlı hâle geldi.

İtilaf Devletleri, Osmanlı Hükûmetiyle bağları zayıf olan Cebel-i Lübnan halkını aç bırakarak bunu genel bir Arap ayaklanmasına dönüştürme amacındaydı¹⁸. Fransa, henüz 1914 Ekim'inde ipek kozası almak bahanesiyle Suriye ve Hayfa Limanlarından külliyetli miktarda buğday, arpa ve nohut gibi zahireyi Fransa'ya kaçırdı¹⁹. İngiltere ise ajanları vasıtasıyla Cebel-i Dürüz'den altın karşılığında

16 Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya çekilen R. 9 Ağustos 1331 (M. 22 Ağustos 1915) tarihli telgraf. BOA. DH. ŞFR. 56/120. Cebel-i Lübnan Anayasası'na göre mutasarrıflığa atanacak kişinin Katolik Osmanlı vatandaşı olması gerekmektedir. Fakat Cemal Paşa, savaş şartlarında bu kuralı dikkate almadı. Cebel-i Lübnan'a bir Müslüman Mutasarrıfın atanması, Almanlar tarafından tepkiyle karşılandı. Almanlara göre bu atama, Cebel-i Lübnan'daki grupların Osmanlı Hükûmeti'ne olan sempaticilerini zayıflatabilirdi. Bk. Çiçek, *age.*, s.170.

17 Barış döneminde Cebel-i Lübnan'ın geliri büyük oranda turizm ve ipek ticaretinden sağlanmaktaydı. Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Ali Münif Bey'in Dahiliye Nezaretine sunduğu bir rapordan anlaşıldığına göre, bölgenin en önemli gelir kalemi olan ipek ticareti, İtilaf Devletlerin uyguladığı abluka nedeniyle tamamen durmuştu. Binlerce ailenin geçim kaynağı olan ipek imalathaneleri kapanmıştı. Bkz. Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Ali Münif Bey'in Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e gönderdiği R. 7 Kanun-u Evvel 1332 (M. 20 Aralık 1916) tarihli telgraf. BOA. DH. ŞFR. 540/105.

18 Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s.302-303.

19 Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen H. 6.12.1332 (M. 26 Ekim 1914) tarihli yazı. BOA. DH. EUM. KLU. 4/11.

satın aldığı zahireyi toptan imha etti²⁰. Böylelikle İtilaf Devletleri tarafından Ortadoğu'da geniş bir Arap ayaklanmasının temeli atılıyordu.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte doğal olarak ordunun ihtiyaçlarına öncelik verildi. İaşe ve nakliyat araçları, ordunun sevkiyatına göre tanzim edilmekteydi. Savaşın hemen başında Suriye Meclis-i İdare ve Belediyesi ile Ticaret Odası heyetleri, zorunlu ihtiyaç dolayısıyla hasat mevsimine kadar Suriye'den dışarıya zahire sevkinin kesin olarak yasakladı²¹. Buna rağmen kaçakçılar, Havran'dan Lübnan'a ve Kerek'ten Kudüs Sancağı'na hububat kaçırıyordu. Kaçak yollardan gelen zahire, bu bölgelerde fahiş fiyatlarla satılıyordu²². Bahsi geçen bölgelerin halkı, henüz savaşın başında artan zahire fiyatlarıyla sarsılmaya başladı.

1915'in Nisan ayında patlak veren çekirge felaketi, Suriye ve Filistin'in tarımsal üretimine büyük bir darbe indirdi. Binlerce dönümlük taze mahsul, henüz hasat mevsimine ulaşmadan çekirge sürüleri tarafından imha edildi. Kudüs Mutasarrıfı Midhat Bey, 28 Mart 1915 tarihli bir yazıyla Dâhiliye Nezaretinin dikkatini çekerek çekirgeyle mücadele bağlamında acilen 1000 liralık bir tahsisat istedi²³. Bunun üzerine Tarım ve Ticaret Nezareti, Beyrut ve Suriye Vilayetiyle Kudüs-ü Şerif Sancağına tahsisat ayırdı. Buna göre daha önce Kudüs'te çekirgelerin itlafi için ayrılan 50 bin guruşa ilaveten Düyun-u Umumiye bütçesinden 100 bin guruş daha ilave edildi. Ayrıca Beyrut ve Suriye vilayetleri için de 100'er bin guruşluk tahsisat ayrıldı²⁴.

Beyrut Valisi Azmi Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 4 Eylül 1915 tarihli bir yazıyla çekirge afetinin Cebel-i Lübnan halkını iaşe tedarikinde aciz bıraktığını vurguladı. Vali, buna ilaveten orduya gerekli iaşenin ne mubayaa ne de tekâlif-i harbiye ile sağlanmasının mümkün olmadığını ve Beyrut'a gerekli zahirenin diğer merkezlerden sağlanmasının zorunlu olduğunu belirtti²⁵. Cemal Paşa ise Dâhiliye

20 Erden, *age.*, s.254.

21 Vali Hulusi Bey'den Dâhiliye Nezaretine gönderilen R.9 Ağustos 1330 (M. 22 Ağustos 1914) tarihli telgraf. BOA. DH. SYS. 123/7.

22 Cemal Paşa, *Hatırat*, Yay. haz. Metin Martı, Arma Yayınları, 5. baskı, İstanbul 1996, s. 311-312.

23 Kudüs Mutasarrıfı Midhat Bey'in Dâhiliye Nezaretine çektiği R.15 Mart 1331 (M. 28 Mart 1915) tarihli telgraf. BOA. DH. UMVM. 77/30.

24 Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine çektiği R. 9.4.1331 (M.22 Haziran 1915) tarihli telgraf. BOA. DH. ŞFR. 476/118.

25 Beyrut Valisi Azmi Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği R. 22 Ağustos 1331 (M. 4 Eylül 1915) tarihli yazı. BOA. DH. İUM. EK. 10/21.

Nezaretine gönderdiği bir yazıyla çekirge istilasının Suriye ve Filistin'de bir afet haline geldiğini ve alınan şiddetli tedbirlere rağmen mücadelenin kısmen faydalı olduğuna dikkat çekti. Cemal Paşa, Ziraat Bankası'ndan alınan hububat ve paranın gecikmesi hâlinde bunun Suriye ve Filistin halkı için bir *felaket* olacağını vurguladı²⁶. Fakat çekirge felaketiyle yapılan mücadelenin yetersiz kalması ve Suriye tarımında meydana gelen tahribat, Cebel-i Lübnan'daki iaşe sorununu yavaş yavaş bir buhrana dönüştürmeye başladı.

Suriye Vilayeti, iaşe buhranının bölgede genişlemesi üzerine savaşın başında aldığı dışarıya zahire ihracı yasağını kaldırdı. Fakat Suriye'de zahire miktarının yetersiz olması diğer bölgelere zahire sevkini engelledi. Bunun üzerine Cemal Paşa; Şam, Beyrut ve Kudüs Belediyelerine ve Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına ve özellikle de Marunî Kilisesi'ne ordu ambarlarından zahire takviyesi yaptı. Fakat bu yardımlar, iaşe sorununa kalıcı bir çözüm getiremedi²⁷. Bunun üzerine Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Ohannes Paşa, 2 Mayıs 1915 tarihli bir yazıyla Sadareti Lübnan'daki durumun kötüye gittiği hususunda uyardı. Ohannes Paşa, Halep'ten celbine izin verilen buğdayın 300 bin nüfuzlu Cebel halkına kâfi gelmeyeceğini vurgularken tren vagonlarının askerî nakliyata ayrılmasından dolayı söz konusu buğday takviyesinin yapılamadığını vurguladı. Mutasarrıf ayrıca, iaşe sorununun *Cebel-i Lübnan ve umum Suriye sevhilini kahta mahkâm ve ahalinin ahval-i ruhiyesine fena tesir*²⁸ edebileceğine dikkat çekti.

Beyrut ve Halep Valilikleri de Cebel-i Lübnan'da iaşe sorununun tehlikeli bir boyuta doğru gittiğinin farkındaydı. Adı geçen kurumlar, Dâhiliye Nezaretine gönderdikleri 30 Nisan 1915 tarihli yazıyla Cebel-i Lübnan'da iaşe sorununun halk arasında bir *kaht ve felaket* doğurduğunu vurguladı. Yazıda Beyrut, Cebel-i Lübnan ve Trablusşam için 90 vagon zahire sevki kararlaştırıldığı hâlde sadece 15 vagonun geldiği ve bundan sonra vagonların askeri sevkiate ayrılmasından dolayı 10 gün zahire gelmeyeceğine dikkat çekiliyordu. Ayrıca söz konusu bölgelerin iki gün bile zahiresizliğe dayanamayacağı vurgulanıyordu. Yazıda Halep'te bulunan zahirenin ambar ve istasyonlarda çürümekte olduğu, nüfusu 500 bini geçen bölgeler için her gün en az yarım milyon kilo zahireye ihtiyaç

26 Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine çektiği R. 9.4.1331 (M. 22 Haziran 1915) tarihli telgraf. BOA. DH. ŞFR. 476/118.

27 Cemal Paşa, *age.*, s.313.

28 Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Ohannes Paşa'nın Sedaret Makamı'na gönderdiği R. 18 Nisan 1331 (M. 2 Mayıs 1915) tarihli şifre. BOA. A}MTZ. CL. 7/294.

duyulduğu ve bunun için her hafta 15 vagonluk zahire takviyesinin zorunlu olduğu belirtiliyordu. Yine bir ay içinde Beyrut ve Cebel-i Lübnan'a 400 vagon zahire gönderilmesinin burada *muhafaza-i hayat ve sükûna* gerekli olduğu vurgulanıyordu. Yazının en dikkat çekici tarafıysa valiliklerin *bir memleket halkı aç kalırsa her dürlü fenalığa*²⁹ tevessül edebileceği yönündeki uyarısıydı. Bu uyarı, iaşe sorununa kalıcı bir çözüm bulunamazsa Osmanlı Devleti'nin bir Arap ayaklanmasına maruz kalabileceğini gösteriyordu.

Cemal Paşa, iaşe işlerini örgütlemek için 1916'nın ortalarına doğru zahire dağıtım işini sivil kurumlardan ordu tekeline aldı. Paşa; Suriye, Beyrut, Halep ve Adana valileriyle Cebel-i Lübnan ve Kudüs mutasarrıflarını Kudüs'e davet ederek zahirenin alım satım ve dağıtım işini yeniden tanzim etti. Fakat bu sırada Mekke Emiri Şerif Hüseyin liderliğinde patlak veren Arap ayaklanması, alınan tedbirleri geçersiz kıldı. Cemal Paşa, ayaklanmayı bastırmak üzere bazı kuvvetleri Medine'ye gönderdi. Bu birliklerin iaşesi için de ciddi miktarda zahire tahsis edildi. Ayrıca, Medine ve Mekke arasındaki kabilelerin Osmanlıya sadakatini sürdürmek için Medine ambarlarından bu kabilelere bol miktarda zahire dağıtımı yapıldı³⁰. Böylelikle boşalmaya yüz tutan Suriye ambarlarından Cebel-i Lübnan'a yapılan zahire nakliyatı büyük oranda azalmış oldu.

1917'de Suriye halkı arasında Osmanlı kâğıt parasının değerinin düştüğüne dair yayılan propaganda, iaşe sorununun daha da büyümesine neden oldu. Söylentiler sonucunda Osmanlı kâğıt parası ciddi anlamda değer kaybetti. Bundan etkilenen halk, elindeki zahireyi sadece madeni para mukabilinde satma hususunda direnişe başladı³¹. Kâğıt para sorunu, Havran'da, Şerif Faysal'ın da katkısıyla, büyük bir ayaklanmaya dönüştü. Suriye Valisi Tahsin Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne sunduğu rapora göre ayaklanma, kâğıt parayı kabul etmek istemeyen urbanın tepkisinden kaynaklandı. Halk, elindeki zahire ve buğdayı satmak istemediğinden bunları gömerek Hükümet yetkililerinden kaçırmak istedi³². Tahsin Bey, halkın elindeki

29 Halep ve Beyrut Valiliğinin Dâhiliye Nezaretine müşterek gönderdikleri R. 17.2.1331 (M. 30 Nisan 1915) tarihli yazı. BOA. TŞR. HL. 1/144.

30 Cemal Paşa, *age.*, s. 314-315.

31 Nevzat Artuç, *Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 271-272.

32 Suriye Vilayetinden alınan telgrafın Maliye Nezareti'ne gönderildiğine dair R 2 Teşrin-i Evvel 1332 (M. 15 Ekim 1916) tarihli yazı. BOA. DH. EUM. 4. Şb. 7/777. Osmanlı kuvvetleri, Havran ayaklanmasını zorlukla bastırabilirdi. Meydana gelen çatışmalarda 140 asi ölüerken 50'den fazlası da yaralandı. 100 asker de firar etti. Asiler ve onlara yardımcı olan bazı köylüler, yargılanmak üzere divan-ı harbe verildi. Bk. Vali Tahsin Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine gönderdiği R. 24 Eylül

zahireyi ancak nakit para karşılığında satabileceğini vurgulayarak Hükûmetin mubayaa için kâğıt para yerine nakit para kullanmasını tavsiye ediyordu.

Cemal Paşa, Tahsin Bey'in raporu doğrultusunda ordunun zahire ticaretindeki yetkisini kaldırdı ve Kudüs'te müteahhitlerle akdedilen mukaveleleri iptal etti. Akabinde zahire ticaretinde yeniden serbest piyasa ekonomisine dönüldü. Böylelikle karaborsacılığın ve stokçuluğun önü tamamen açılmış oldu. Ordu kontrolünün kalkmasıyla birlikte üreticiler, ellerindeki zahireyi stoklayarak fiyatların yükselmesine neden oldu. Cebel-i Lübnan ve Beyrutlu bazı tüccar ise kendi nakil vasıtalarıyla getirdiği zahireyi üç dört misli fiyatla satmaya başladı³³. Cemal Paşa'ya göre, Cebel-i Lübnan ve Beyrut halkını felakete götüren süreç böylece başlamış oldu.

Cebel-i Lübnan'da iaşe buhranı 1916'nın sonlarından itibaren kontrol edilemez bir boyuta ulaştı. Bölgeden gönderilen raporlarda açlıktan toplu ölümlerin yaşandığı vurgulanıyordu. Alman makamlarının hazırladığı bir rapora göre Cebel-i Lübnan'da varlıklı bir köy, kıtlık nedeniyle nüfusunun dörtte birini kaybetti. Beyrut'ta işler nispeten daha iyiydi. 1916 Yazı itibarıyla gaz lambalarının yarısı yanıyor, tramvay hâlâ çalışıyor ve haftada bir tren geliyordu. Fakat ilaç sıkıntısının yanında yiyecek en önemli sorun olmaya devam ediyordu³⁴. Cemal Paşa, geçici bir çözüm olarak ordu ambarlarından Beyrut halkı ve kurumları için zahire tahsis etti. Yazdığına göre özellikle Mârûnî Patrikliğine ve onun himayesinde bulunan kurumlara 1916'da ücretsiz olarak 300 bin kilo zahire yardımı yapmıştı. Diğer taraftan Azmi Bey ve Ali Münif Bey, ahali mutfakları açarak fukaraya parasız ekmek ve yiyecek yardımında bulundu³⁵. Fakat nüfusu 300 bini aşan bir bölge için bu yardımlar, iaşe sorununu çözecek boyutta değildi.

Cebel-i Lübnan ve Beyrut'ta açlığın neden olduğu yetersiz beslenme, bölgede salgın hastalıkların yayılması için uygun bir ortam oluşturdu. Bağışıklık sistemi çöken insanlar, muhtelif hastalıklara karşı savunmasız kalıyordu. Cebel-i Lübnan'ın Abeih Köyü'nden bir gördü tanığı, köyde etkili olan sıtmayı, *özellikle korkunç, çünkü insanlar sürekli olarak geri dönen ateşe dayanamayacak kadar zayıftı* diye niteliyordu. Mevcut gıda kalitesinin bozukluğu, beslenme şeklinin değişmesi ve yabancı

1332 (M.7 Ekim 1916) tarihli rapor. BOA. DH. EUM. 4. Şb. 7/73.

33 Cemal Paşa, *age.*, s. 316-317.

34 Elizabeth Williams, "Ekonomi, Çevre ve Kıtlık: Suriye İçbölgelerinin Perspektifinden Birinci Dünya Savaşı", *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye*, ed. Talha Çiçek, Küre Yayınları, İstanbul 2020, s. 187.

35 Cemal Paşa, *age.*, s.317-318.

yardım kuruluşlarının sağladığı yabancı yiyecekler, insanlarda tifo ve kolera gibi sindirim hastalıklarına neden oluyordu³⁶.

3. Osmanlı Devleti'nin İaşe Buhranına Karşı Aldığı Önlemler

a. Dâhilde Aldığı Önlemler

Osmanlı Devleti, savaşın başlamasıyla birlikte Suriye'deki zahireyi ordu birliklerine tahsis ettiğinden buradan başka yerlere zahire satışı yasaklamıştı. Fakat Suriye dışındaki şehirlerde tüccar ve halkın zahire ticaretine izin verildi. Dâhiliye Nezareti, Beyrut Vilayetine gönderdiği 24 Kasım 1914 tarihli bir yazıyla Beyrut Belediye ve Ticaret Odası'nın ihtiyaç duyduğu zahireyi Halep, Urfa, Zor ve Adana gibi civar mahallerden tedarik edebileceğini hatırlattı. Ayrıca Adana Vilayetine bedeli ödenmek koşuluyla İskenderun ve Katme arasındaki trenlerin sevkiyata başlayabileceğini belirtti. Bununla birlikte Kudüs'te de zahireye ihtiyaç duyulduğundan Beyrut mülhakatından Kudüs'e zahire sevkini yasaklamamanın caiz olmadığını vurguladı³⁷. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Cebel-i Lübnan, Beyrut ve Trablusşam'a zahire naklinde *nakliyat-ı askeriye haleb gelmemek şartıyla* vagonların tahsis edilebileceği hususunda Şam ve Halep askeri hat komiserliğini bilgilendirdi³⁸. Fakat demir yolu taşımacılığı, savaşın ve iklimin öngörülemez gelişmeleri nedeniyle pek sağlıklı yürütülemedi.

Osmanlı Hükûmeti, demiryolu taşımacılığında görülen bazı aksaklıklar dolayısıyla takviye yolların inşasına karar verdi. Cebel-i Lübnan ve Beyrut'taki iaşe buhranının büyümesi üzerine Dâhiliye Nezareti, erzak ve zahire nakli için Rayak-Muallaka yolunun vilayet bütçesinden karşılanarak inşa edilmesi hususunda Suriye Vilayeti'ne talimat verdi³⁹.

Cebel-i Lübnan'daki iaşe sorunuyla yoğun olarak mücadele eden devlet adamlarından biri de Beyrut Valisi Azmi Beydi. O, 1915'in sonlarında Rakka'ya gelerek buradaki zahirenin Beyrut'a sevkini sağladı. Fakat Halep hattı üzerinde

36 Melanie S. Tanielian, *The Charity of War: Famine, Humanitarian Aid and World War I in the Middle East*, Stanford, CA: Stanford University Press, 2018, s. 147.

37 Dâhiliye Nezareti'nden Beyrut Vilayeti'ne gönderilen R. 11 Teşrin-i Sani 1330 (M. 24 Kasım 1914) tarihli yazı. BOA. DH. ŞFR. 47/150.

38 Dâhiliye Nezareti'nden Halep Vilayeti'ne gönderilen R. 20 Teşrin-i Sani 1330 (M. 3 Aralık 1914) tarihli yazı. BOA. DH. ŞFR. 47/318.

39 Dâhiliye Nezareti'nden Suriye Vilayeti'ne gönderilen R. 4 Mayıs 1331 (M. 17 Mayıs 1915) tarihli yazı. BOA. DH. ŞFR. 53/42.

Beyrut'a ait 140 vagon zahirenin nakli hususunda Halep hat komiseriyle anlaşmazlık yaşadı. Azmi Bey, Cebel-i Lübnan ve Beyrut halkının açlıktan *feryat* ettiği bir zamanda yaşadığı bu sorun yüzünden Dâhiliye Nezareti'ne istifasını sundu⁴⁰. Fakat Cemal Paşa, samimiyetinden şüphe etmediği ve gayretini takdir ettiği Azmi Bey'i görevinde tutmak niyetindeydi. Paşa'nın nezaret nezdinde yaptığı müdahaleden dolayı Azmi Bey'in istifa talebi kabul edilmedi⁴¹.

Suriye'de ve dolayısıyla Cebel-i Lübnan'da zahire fiyatlarının yükselmesini tetikleyen nedenlerinden birisi de 1917'de ortaya çıkan evrak-ı nakdiye sorunuuydu. Cemal Paşa; sorunu çözmek amacıyla Adana, Halep, Suriye, Beyrut Vilayetleri ile Cebel-i Lübnan ve Kudüs Mutasarrıflıklarına bir genelge yayımladı. Paşa, Osmanlı kâğıt parasının Almanya, İsviçre ve hatta Fransa'da bile muteber olduğu hâlde değer kaybetmesinin ihtikârdan kaynaklandığı kanaatindeydi. Bu hususta ilgili vilayet ve mutasarrıflıklara kendi bölgelerinde iktisadi hayat üzerinde nüfuzlu kimselerle toplantılar yaparak para ile altın arasındaki farkın kapatılması talimatını verdi. Bu bağlamda 15 Mayıs'a kadar süre veren Cemal Paşa, şayet bu süreçte kâğıt para ile altının değeri eşitlenmezse banka müdürleri de dâhil, tüccar, eşraf, sanayici ve sarraf gibi meslek sahiplerini kura ile Anadolu ve Rumeli'ye sürgün edeceğini vurguladı⁴². Cemal Paşa'nın tehditkâr talimatı, Hükûmet ve yerel idareciler tarafından tepkiyle karşılandı. Cemal Paşa'nın sürgün kararını çok sert bulan Azmi Bey, Talat Bey'den genelgede geçen *ihhtar* kelimesinin kaldırılmasını aksi takdirde görevinden affını istedi⁴³. Dâhiliye Nazırı Talat Bey, 13 Mayıs 1917 tarihli bir yazıyla Cemal Paşa'nın dikkatini çekerek kâğıt para ile altın arasındaki kur farkını ayarlamamanın öncelikle Hükûmet görevi olduğunu, genelgede yer alan sürgün maddesinin Hükûmet programına ve Kanun-u Esasiye'ye aykırı olduğunu vurguladı. Ayrıca bu uygulamanın Hükûmetin itibarını Batı kamuoyunda zedeleyeceğinden genelgenin yürürlükten kaldırılmasını istedi⁴⁴. Bu süreçte Adana'ya sürgüne gönderilen şahısların 1917'nin sonlarına doğru geri dönmelerine izin verildi⁴⁵.

40 Beyrut Valisi Azmi Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği R. 10 Kanun-u Evvel 1331 (M. 23 Aralık 1915) tarihli yazı. BOA. DH. KMS. 36/4

41 Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği R. 11 Kanun-u Evvel 1331 (M. 24 Aralık 1915) tarihli yazı. BOA. DH. ŞFR. 502/65.

42 Erden, *age.*, s. 251-252.

43 BOA. DH. ŞFR. 557/56.

44 Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya gönderdiği R. 13 Mayıs 1333 (M. 13 Mayıs 1917) tarihli yazı. BOA. DH. ŞFR. 76/112.

45 Dördüncü Ordu Kumandan Cemal Paşa'nın R. 27.09.1333 (M. 27 Kasım 1917) tarihli yazısı.

Cemal Paşa, Dördüncü Ordu'nun iâşe sorununu Hükûmetle görüşmek ve kalıcı çözümler bulmak amacıyla 1916'nın sonlarına doğru İstanbul'a gitti. Fakat *anavatanın durumu Dördüncü Ordu'dan daha vahimdir* diyen Cemal Paşa, Hükûmetten beklediği desteği alamadı. Bu hususta Halep Vilayeti'ni bilgilendiren Paşa, iâşe sorununun yerel imkânlarla çözümlenebileceğini vurgulayarak 13 Aralık 1916 tarihli 6 maddelik bir genelge yayımladı. Buna göre;

1. Ordunun zahire ihtiyacını Halep ve Suriye vilayetleri karşılayacak.
2. Gerekli para, ordu menzil müfettişliği tarafından verilecek.
3. Gizli zahirenin meydana çıkarılması için aşağıdaki tedbirler uygulanacak.
 - Mubayaa fiyatları, halkın ve fukaranın mağduriyetine göre belirlenecek. Bu konuda Ordu Menzil Müfettişi Kaymakam Kazım Bey, Halep ve Suriye valileriyle ve Maliye Müşaviri Tevfik Bey'le görüşerek fiyatları belirleyecek.
 - Zahireyi saklayanların zahiresi müsadere edilerek kendileri ailesiyle birlikte sürgün edilecek. Bunları ifşa edenler taltif edilecek.
 - Fazla zahiresini satmak istemeyenler idam ve fazla zahiresini satmak istemeyen köyler, imha edilecek.
4. Mülki Hükûmet, menzil müfettişliğine azami oranda yardımcı olacak.
5. Muhalefeti kırmak için kolordu kumandanlıkları vilayetlere yardımcı olacak. Kolordular, müteahhitlerden azami ölçüde istifade edecek ve mülki Hükûmetin tedarik ettiği zahireden başka muhtelif erzakı kendileri tedarik edecek.
6. Çöl Menzil Müfettişliği, çöl mntukası dâhilinde bulunan gizli zahireyi mubayaa etmekle sorumlu olacak⁴⁶.

Cemal Paşa'nın talimatı ve öngördüğü radikal önlemler, bölgede kronikleşen iâşe sorununu çözmeye yetmedi. Suriye'deki iâşe sorununu yakından takip eden Osmanlı Hükûmeti, askeri ve mülki birimlere kredi sağlayarak sorunu hafifletmeye çalıştı. İâşe-i Umumiye, 6 Haziran 1917 tarihli bir yazıyla Cemal Paşa'ya iâşe

BOA. DH. ŞFR. 572/52. Çiçek'in verilerine göre Cemal Paşa, farklı meslek guruplarından rastgele seçtiği 21 kişiyi Adana'ya sürgüne gönderdi. Bunlar, dinler arasındaki adaleti sağlamak üzere 7 Müslüman, 7 Hristiyan ve 7 Yahudi olarak seçilmişti. Sürgüne gönderilenlerin isim ve meslek gurupları için bk. Çiçek, *age.*, s. 389.

⁴⁶ Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın Halep Vilayeti'ne gönderdiği R. 30 Teşrin-i Sani 1332 (M. 13 Aralık 1916) tarihli yazı. BOA. TŞR. HL. 4/160.

için 500 bin liralık bir kredi açıldığı ve bunun 150 bin lirasının irsali için Ziraat Bankası'na emir verildiği bilgisini geçti⁴⁷. Hariciye Nezareti de Beyrut ve Cebel-i Lübnan muhtaçları ile Ayn-ı Ture Eytamhanesi ve Suriye'deki fakirler için 2500 liralık bir tahsisat gönderdi⁴⁸.

Osmanlı Hükûmeti, yoğun gayret ve mücadelesine rağmen Suriye ve çevresinde hüküm süren büyük kıtlığa kesin çözümler bulamadı. Kıtlık, ayaklanma hazırlığındaki Arap milliyetçileri için yeterince olumsuz bir bahane oluşturdu. Hâlâ Suriye'deki kıtlıktan Türkleri sorumlu tutan ve bu dönemi *Türk kuhlğı* diye adlandıranlar vardır. Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye'deki büyük kıtlığı analiz eden Linda Schatkowski Schilcher'in de vurguladığı gibi, Hükûmetin sivil nüfusa gıda sağlamada, devlet memurları arasındaki yolsuzluğu önlemede ve yerel spekülâtorleri kırmadaki başarısızlığı açıktır. Fakat Osmanlı Hükûmeti'ni kıtlığın tek sorumlusu ve bunu Hristiyanları imha etmek için kullandığını iddia etmek doğru değildir⁴⁹.

b. Avrupa ve ABD'den Yardım Talebi

Cebel-i Lübnan'daki iaşe buhranını kendi imkânlarıyla çözemeyen Osmanlı Devleti, yabancı devletlerden yardım talebinde bulunmak zorunda kaldı. Cemal Paşa; İspanya, ABD ve Papalık kurumlarıyla bazı yabancı yardım kuruluşlarına çağrıda bulunarak yardımların şartsız kabul edileceğini bildirdi. İspanya Kralı XIII. Alphonso, Cebel-i Lübnan halkı için bir vapur buğday göndermeyi teklif etti. Cemal Paşa, yardımların Papalığın Beyrut Vekili, Kızılhaç temsilcileri ile iki ABD'li temsilci refakatinde dağıtılabileceği hususunda krala güvence verdi. Fakat İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yardımları kendi ordusu için kullanacağını gerekçe göstererek Cebel-i Lübnan'a uyguladığı ablukayı kaldırmadı⁵⁰. Yine Mısır'daki Suriyeliler tarafından Cebel-i Lübnan halkı için toplanan yardımların Beyrut

47 Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya gönderdiği R. 6 Haziran 1333 (M. 6 Haziran 1917) tarihli yazı. BOA. DH. ŞFR. 77/48.

48 Harbiye Nezareti'nden Suriye Vilayeti Vekâletine gönderilen R. 25 Temmuz 1334 (M. 25 Temmuz 1918) tarihli yazı. BOA. DH. ŞFR. 89/164.

49 Linda Schatkowski Schilcher, "The famine of 1915-1918 in Greater Syria", *Problems of the modern Middle East in historical perspective*, ed. John P. Spagnolo, Cornell University Press, Ithaca 1993, s. 254-255.

50 Cebel-i Lübnan halkına buğday gönderilmesine izin vermeyen İngiltere'nin isyana teşvik ve tahrik etmiş olduğu Hicaz'a ablukayı kaldırması ve urbana ucuz fiyatlarla erzak sağlaması, bu devletin savaşta uyguladığı ikircikli ve emperyalist politikalarına çarpıcı bir örnektir. Bk. Süleyman Beyoğlu, "Birinci Dünya Harbi Başlarında Hicaz'da Zahire Buhramı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 83, 1993, s. 176.

Limanı'na ulaştırılması İngilizlerce engellendi⁵¹. Cemal Paşa, Suriye'nin diğer sahillerinden Cebel-i Lübnan'a yelkenli gemilerle gizlice erzak taşımak istediye de bu gemiler İngilizler tarafından batırıldı⁵².

Doğu Akdeniz'de İngiliz engeline takılan Cemal Paşa, Cebel-i Lübnan'ın Mârûnî Patriği vasıtasıyla Hristiyan âleminin ruhani lideri Papa'dan yardım talebinde bulundu.⁵³ Enver Paşa, Papanın İstanbul temsilcisine yardım masraflarının Osmanlı Hükûmeti tarafından karşılanacağı, yardımların Papanın belirleyeceği yetkililerin refakatinde dağıtılacağı ve bunların Türk ordusu için kullanılmayacağı garantisini verdi. Diğer taraftan Cebel-i Lübnan mebusu Emir Şekip Arslan'ın Suriye'deki açlıkla ilgili hazırladığı rapor Münih Konsolosluğu vasıtasıyla Papalık makamına iletildi. Papalık makamından gelen cevap şöyleydi:

Yüce Papa, Suriyeli Hristiyanları unutmadı ve unutmayacaktır. O, onlara yardım edebilmek ve sıkıntılarını hafifletecek yardımların onlara ulaşmasının sağlanabilmesi için izin almak maksadıyla defalarca girişimde bulunmuştur. Fakat bu çalışmanın yerine getirilmesine engel olan İngiltere'nin bu davranışından dolayı Papa'nın kutsal kalbi kırıktır. Doğudaki Hristiyanlar bilmelidir ki; yüce Papa, onları bundan sonra da ihmal etmeyecektir.⁵⁴

Avrupalı devletlerden beklediği yardımı alamayan Osmanlı Hükûmeti, son çare olarak henüz savaşta tarafsızlığını koruyan ABD'den yardım talebinde bulundu⁵⁵. Bu bağlamda Osmanlı Hükûmeti ile ABD'nin İstanbul Büyükelçiliği arasında yoğun bir diplomasi trafiğinin yaşandığı görülmektedir. ABD'nin Beyrut Konsolosu'nun İtilaf Devletleri nezdinde yaptığı teşebbüs üzerine harekete geçen Azmi Bey, 12 Kasım 1916 tarihli bir yazıyla Hükûmete Cebel-i Lübnan ve Beyrut için bedeli karşılığında ABD'den 10 bin tonluk bir zahire alınabileceğini belirtti. Bu hususta Hükûmetin ABD nezdinde teşebbüste bulunmasını isteyen Azmi Bey, alınacak zahirenin orduya dağıtılmayacağı hususunda güvence verilmesini tavsiye

51 Arslan, *age.*, s. 151.

52 Cemal Paşa, *age.*, s. 359.

53 Cemal Paşa, *age.*, s. 318.

54 Arslan, *age.*, s. 152-154.

55 Osmanlı Hükûmeti, 1915 yılının başlarında İstanbul ve İzmir şehirlerinin erzak ihtiyacı için de ABD'ye başvurmuş ve düşman devletlerin erzakın nakline müdahale etmemesi için ABD Ticaret Nazırı'na bir muhtırayla müracaat etmişti. Muhturada erzakın bahsedilen şehirler halkına dağıtılacağı, kesinlikle Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerine verilmeyeceği ve gümrük resminden muaf tutulacağı güvencesi verilmişti. Bk. Hariciye Nezaretinden Sedaret makamına yazılan R. 2 Mart 1331 (M. 15 Mart 1915) tarihli yazı. BOA. BEO. 4343/325684.

etti⁵⁶. Azmi Bey, İtilaf Devletlerinin ABD yardımını engellese bile böylesine bir teşebbüsün bölgenin nazarında Osmanlı Hükûmeti'nin itibarını yükseltirken İtilaf Devletlerinin itibarını düşüreceği kanaatindeydi.

Talat Bey, 18 Kasım 1916 tarihli bir yazıyla Azmi Bey'e ABD'den gelecek erzakın Kızılay ve Suriye'deki Kızılhaç yetkililerinden oluşacak ortak bir komisyon tarafından halka dağıtılacağını bildirdi⁵⁷. Azmi Bey, ABD'nin yardımları bahane ederek Cebel-i Lübnan üzerinde bir nüfuz kurmasından şüphe ediyordu. Ona göre komisyonda Kızılhaç yetkililerinin bulunması, Hükûmetin Cebel-i Lübnan ve Beyrut'taki itibarını zedeleyebilir ve zaten halkla zayıf olan bağlarını bütünüyle koparabilirdi. Azmi Bey, bundan dolayı ABD'den gelecek yardımın Beyrut vilayetince mubayaa edilerek dağıtılmasını savunuyordu⁵⁸. Ayrıca yıllarca İngiliz ve Fransız propagandasında kalan Cebel halkına ABD tarafından yapılacak bir yardımın Cebel-i Lübnan'da Osmanlı Hükûmetinin hükümranlılığını fiilen bitireceğine dikkat çekiyordu. Yine de *Cebelin ihtiyacı hakikatte pek azımdır. Cebel'de açlıktan telefât cidden şayan-ı endişe bir hâldedir* diyen Azmi Bey, Ali Münif Beyle birlikte masum halkın açlıktan ölmesine izin vermeyeceklerini vurguluyordu.⁵⁹ Azmi Bey, ABD yardımının Hükûmetçe mubayaa edilmesini, buna imkân yoksa bir miktar yardım gönderilmesini istedi⁶⁰. Fakat Talat Bey, yardım talebini olumsuz karşıladı ve ABD yardımlarının beklenmesini tavsiye etti⁶¹.

56 Beyrut Valisi Azmi Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği R. 30 Teşrin-i Evvel 1332 (M. 12 Kasım 1916) tarihli yazı. BOA. DH. İ.U.M. 20/2. Lef 3.

57 Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in Beyrut Valisi Azmi Bey'e gönderdiği R. 5 Teşrin-i Sani 1332 (M. 18 Kasım 1916) tarihli yazı. BOA. DH. İ.U.M. 20/2; BOA. DH. İ.U.M. 20/2. Lef 4.

58 Beyrut Valisi Azmi Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği R. 5 Teşrin-i Sani 1332 (M. 18 Kasım 1916) tarihli yazı. BOA. DH. İ.U.M. 20/2. Lef 5. Melanie Schulze Tanielian'a göre 1915 yazında Beyrut Valiliğine gelen Azmi Bey, derhâl gıda üzerinde kontrolü ele alıp yabancı yardım çalışmalarını yasakladı. Amacı, Beyrut Vilayeti'ndeki siyasi rekabeti yok etmek ve iktidarı eline almaktır. Din adamı George Curtis Doolittle'e göre de Azmi Bey'in Amerikan etkisine duyduğu nefret, onun Beyrut Kızılhaç örgütünün faaliyetlerini durdurmasına sebep olmuştur. Hükûmet aleyhine yardım çalışmalarının tesis edilmesine razı gelmemesinin sebebi de muhtemelen kendisinin Türklerin itibarını artırma arzusuydur. Bk. Melaine Schulze Tanielian, "Şehri Beslemek: Birinci Dünya Savaşı'nda Beyrut Belediyesi ve Gıda Politikaları", *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye*, ed. Talha Çiçek, Küre Yayınları, İstanbul 2020, s. 226-229.

59 Beyrut Valisi Azmi Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği R. 20 Kanun-u Evvel 1332 (M. 2 Ocak 1917) tarihli yazı. BOA. DH. KMS. 42/36.

60 Beyrut Valisi Azmi Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği R. 10 Teşrin-i Sani 1332 (M. 23 Kasım 1916) tarihli yazı. BOA. DH. İ.U.M. 20/2. Lef 7.

61 Dâhiliye Nazırı Talat Bey'den Beyrut Valisi Azmi Bey'e gönderilen R. 20 Teşrin-i Sani 1332 (M. 3 Aralık 1916) tarihli yazı. BOA. DH. İ.U.M. 20/2. Lef 8.

Azmi Bey, Dâhiliye Nezaretine sunduğu 3 Aralık 1916 tarihli bir yazıyla ABD'den 2365 ton zahire geleceğini ve bunun dörtte birinin Yafa'ya tahsil edileceğini bildirdi. Böylelikle Beyrut ve Cebel-i Lübnan için 1500 ton zahire kalacağını belirten Azmi Bey, buna ilave olarak Beyrut'un 4000 ve Cebel-i Lübnan'ın da 8000 ton daha zahireye ihtiyaç duyacağını ilave etti. Söz konusu miktarın Kızılay vasıtasıyla tarafsız devletlerden mubayaa edilmesini isteyen Azmi Bey, aksi durumda *Beyrut ve Cebel-i Lübnan'da iki üç ay sonra takdir edilmeyecek derecede sefalet ve felaket olacağını* vurguluyordu⁶².

Talat Bey, ABD'den 2000 tonluk erzak yüklü bir geminin 2 Ocak 1917'de hareket edeceği, bu erzakın Kızılay ve Kızılhaç yetkilileri tarafından Hükûmetin belirleyeceği bir mahalde halka dağıtılacağı hususunda Azmi Bey'i bilgilendirdi⁶³. Ayrıca Meclis-i Vükela'nın aldığı bir karar doğrultusunda erzakı getiren *Sezar* (HMS Caesar) Vapuru'nun gümrük ve diğer vergilerden muaf tutulacağını belirtti. Talat Bey, *Sezar* Vapuru dışında ABD'den iki vapurun daha gelebileceğine dair haber alındığını belirterek konu hakkında Hariciye Nazırı Halil Bey'den bilgi istedi⁶⁴. Fakat Halil Bey, ABD Büyükelçiliği'nin böyle bir gelişmeyi doğrulamadığı bilgisini verdi⁶⁵.

Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Ali Münif Bey, erzak dağıtım işini 20 Aralık 1916 tarihli bir plan doğrultusunda Talat Bey'in dikkatine sundu. O, söz konusu planla ABD'nin erzak bahanesiyle Cebel-i Lübnan'da bir nüfuz oluşturmamasını engellemek istiyordu. Plana göre dördü Kızılay ve dördü Kızılhaç'tan olmak üzere sekiz kişiden oluşan bir erzak dağıtım komitesi oluşturulacaktı. Dağıtım ise yedi aşamada gerçekleşecekti. Buna göre;

1. Hükûmetle sadece erzak dağıtım komitesi temasta olacaktır.
2. Komite, 150 bin Lübnanlı fakirin altı aylık erzakını ve Hükûmete bağlı kurumlarda bulunan çocukların gıda, ecza ve tıbbi malzemesini Amerika'dan celp edecektir.

62 Beyrut Valisi Azmi Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği R. 20 Teşrin-i Sani 1332 (M. 3 Aralık 1916) tarihli yazı. BOA. DH. İ.UM. 20/2. Lef 9.

63 BOA. DH. İ.UM. 20/2. Lef 11.

64 Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in Hariciye Nazırı Halil Bey'e gönderdiği R. 8 Kanun-u Evvel 1332 (M. 21 Aralık 1916) tarihli yazı. BOA. DH. İ.UM. 20/2. Lef 14.

65 Hariciye Nezaretinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen R. 10 Kanun-u Evvel 1332 (M. 23 Aralık 1916) tarihli yazı. BOA. DH. İ.UM. 20/2. Lef 19.

3. Komitenin fukara namına celp edilecek hububat ve erzakın üçte ikilik masrafı, Hükûmet ve muhtelif cemiyetler tarafından ortaklaşa ödenecektir.
4. Amerika'dan gelecek zahire, Hükûmete ait ambarlarda muhafaza edilecek ve komitenin onayladığı memurlar tarafından Hükûmet namına halka dağıtılacaktır.
5. Dağıtım işi, Hükûmetçe hazırlanan ve fukaranın isim ve aile bireylerini içeren defterlere göre yapılacaktır.
6. Komite, 150 bin kişilik zahireyi en geç iki ay içinde celp edecektir.
7. Altı aylık zahirenin celbi, derecesine göre en geç dört ayda tamamlanacaktır⁶⁶.

Ali Münif Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 31 Aralık 1916 tarihli bir yazıyla mubayaası Cebel-i Lübnan ve Beyrut'ta tahsis edilmiş olan Hama Sancağı mahsulatının söz konusu bölgelerin bir aylık iaşe ihtiyacına bile kâfi gelmeyeceğini vurgulayarak Hükûmetin ABD Büyükelçiliği nezdinde girişimlerini artırmasını istedi⁶⁷. Başka bir yazıda *Cebel-i Lübnan'daki buhran-ı maişet gittikçe kesb-i şiddet ve vahamet etmekte* diyen Mutasarrıf, Hükûmetin gerekirse doğrudan ABD Hükûmeti nezdinde müdahalede bulunmasını önerdi⁶⁸. Bunun üzerine Talat Bey, Ali Münif Bey'e 2000 tonluk *Sezar* Vapuru'nun yolda olduğu bilgisini verdi⁶⁹. Hariciye Nezareti, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği bir yazıda *Sezar* vapurunun Osmanlı karasularında güvenliğinin Türk kuvvetleri tarafından sağlanacağını ve bu hususta ABD Büyükelçiliği'nin bilgilendirildiğini belirtti⁷⁰. Daha sonra Talat Bey, 15 Ocak 1917 tarihinde *Sezar* Vapuru'nun Beyrut'a yanaşacağına dair Azmi Bey'i bilgilendirdi⁷¹. Ayrıca Amerikan Kızılhaç örgütü tarafından Kudüs-ü Şerif'teki

- 66 Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Ali Münif Bey'den Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e gönderilen R. 7.10.1332 (M. 20 Aralık 1916) tarihli yazı. BOA. DH. ŞFR. 540/105. Lef 1-15.
- 67 Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Ali Münif Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen R. 18 Kanun-u Evvel 1332 (M. 31 Aralık 1916) tarihli yazı. BOA. DH. İ.U.M. 20/2. Lef 17.
- 68 Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Ali Münif Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen R. 22 Kanun-u Sani 1332 (M. 4 Şubat 1917) tarihli yazı. BOA. DH. KMS. 42/36.
- 69 Dâhiliye Nazırı Talat Bey'den Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Ali Münif Bey'e gönderilen R. 18 Kanun-u Evvel (M. 31 Aralık 1916) tarihli yazı. BOA. DH. İ.U.M. 20/2. Lef 16.
- 70 Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezaretine gönderilen R.27 Kanun-u Evvel 1332 (M.9 Ocak 1917) tarihli yazı. BOA. DH. İ.U.M. 20/2. Lef 21; Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen R. 8 Kanun-u Evvel 1332 (M. 21 Aralık 1917) tarihli yazı. BOA. DH. İ.U.M. 20/2. Lef 25.
- 71 BOA. DH. İ.U.M. 20/2. Lef 20. Bütün bu gelişmeler yaşanırken Talat Bey, ABD'den Yafa Musevilerine hayvanat getiren üç vapur hakkında Ticaret ve Ziraat Nazırı Ahmed Nesimi Bey'den ayrıntılı bilgi isterken, Kudüs şarabının ABD'ye ihracı hususunun da Meclis-i Vükelaca tensib edildiği bilgisini veriyordu. Bk. Dâhiliye Nazırı Talat Bey'den Ticaret ve Ziraat Nazırı

Musevi hastanelerine tıbbi malzeme taşıyan *Romodan* Vapurunu'nun Beyrut Limanı'na da uğrayacağını bildirdi⁷².

Osmanlı Hükûmeti'nin bunca diplomasi ve çabasına rağmen İngilizler, Cebel-i Lübnan'a uyguladıkları ablukayı kaldırmadı. Böylelikle İskenderiye Limanı'na gelmiş olan ABD gemilerinin Cebel halkına ulaşmasına izin verilmedi. İngilizler, sorunun Osmanlı Hükûmeti ile ABD Hükûmeti arasındaki bir anlaşmazlıktan çıktığı propagandasını yapıyordu. ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau da sorunun İngilizlerden değil yardımlara el koymak isteyen Osmanlı otoritelerinden kaynaklandığını iddia ediyordu. Bunun üzerine Talat Bey, ABD'nin Beyrut Konsolosu'nun yardımları istediği gibi dağıtabileceği hususunda Morgenthau'ya güvence verdi. Fakat Morgenthau, ABD'nin savaşa girdiğini, Alman ve Avusturya savaş gemilerinin ABD gemilerini vurabileceğini gerekçe göstererek yardımların dağıtımının mümkün olmadığını belirtti. Emir Şekip Arslan'ın ABD Büyükelçiliği nezdinde yürüttüğü yoğun diplomasi, Morgenthau'nun⁷³ anlaşılmaz tavırları yüzünden sonuçsuz kaldı⁷⁴. Böylelikle Cebel-i Lübnan'da açlığın pençesinde kıvranan binlerce insan, Osmanlı Devleti'nin bütün çabalarına rağmen İtilaf

Ahmed Nesimi Bey'e gönderilen R. 7 Kanun-u Sani 1332 (M. 20 Ocak 1917) tarihli yazı. BOA. DH. İ.UM. 20/2. Lef 22,23.

72 Dâhiliye Nazırı Talat Bey'den Beyrut Valisi Azmi Bey'e gönderilen R. 10 Kanun-u Sani 1332 (M. 23 Ocak 1917) tarihli yazı. BOA. DH. İ.UM. 20/2. Lef 24.

73 Emir Şekip Arslan, hatıralarında bu süreçle ilgili çarpıcı bilgiler vermektedir. Arslan, beş kez ABD Büyükelçisi Morgenthau ile görüştüğünü ve kendisine Osmanlı Hükûmeti'nin her türlü güvencesini verdiği hâlde büyükelçinin ikircikli tavırları nedeniyle sonuç alamadığını vurgulamaktadır. Arslan'a göre, İngiltere, açlığı bir silah olarak kullanıp Cebel-i Lübnan halkını Osmanlı'ya karşı isyan etmeye teşvik ediyordu. Morgenthau ise savaşta İngiliz çıkarlarına hizmet ediyordu. Bk. Arslan, *age.*, s. 148-151. Savaş boyunca Suriye ve Cebel-i Lübnan halkının açlık sorununa sessiz kalan İngiliz kamuoyunun, Osmanlı askerinin bu bölgelerden çekilmesiyle birlikte yardım kampanyaları düzenlemeleri hayli ilginçtir. Bu yardımların neden savaşta açlık çeken insanlara ulaştırılarak binlercesinin hayatının kurtarılmadığı sorgulanmalıdır. Bu yardım kampanyalardan birisi için bk. BOA. HR. SYS. 2458/21.

74 1910'da Halep Valiliği yapan ve 1913'te Beyrut'a yerleşen Hüseyin Kazım Kadri Bey, 1918'de Beyrut'un işgaline şahit olmuş ve bazı önemli gelişmeleri yakından takip etmiştir. İşgal komutanı Miralay Dides, işgali müteakip kendisine Cebel-i Lübnan ve Beyrut'ta savaş boyunca 200 bin insanın açlıktan öldüğünü, 80'den fazla köyün de tamamen yok olduğunu belirterek bütün bu gelişmelerde Osmanlı Hükûmeti'nin herhangi bir kastının olup olmadığını sormuştur. Hüseyin Kazım Kadri Bey, "ne hâdis olan fecayi'i inkâr edebilir ne de bütün mesuliyeti Hükûmete yükleyemem" cevabını vermiştir. Bu görüşme, Cebel-i Lübnan'a yapılan yardım faaliyetlerini engelleyen İtilaf Devletlerinin buradaki açlık faciasını Osmanlı makamlarına yükleme gayretinde olduğunu göstermektedir. Bk. Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, haz. İsmail Kara, Dergâh Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2000, s. 148-149.

Devletleri ve ABD'nin ikircikli politikaları yüzünden kaderine terk edilmiş oldu. Bunun sonucunda Cebel-i Lübnan ve Beyrut'ta savaş boyunca yaklaşık 100 bin insan açlıktan telef oldu⁷⁵.

4. Osmanlı Hükûmeti'ne Karşı Avrupa ve ABD Kamuoyundaki İddialar

Cebel-i Lübnan'da yaşanan iaşe buhranı, 1916'nın ortalarından itibaren Avrupa ve ABD kamuoyunu da meşgul etmeye başladı. İtilaf Devletlerine bağlı haber ajansları, Osmanlı Devleti'nin Cebel-i Lübnan halkını kasıtlı olarak açlığa mahkûm ettiği yönünde propaganda yapıyordu. Benzer iddialar, İtilaf ajanslarını kullanan tarafsız devletler kamuoyunda da yankılanıyordu. Fransa, bölgedeki ajanlarına Avrupa basınına makaleler yazdırarak kamuoyunu Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıyordu⁷⁶.

Avrupa kamuoyunu yönlendiren Fransız basını, yayımladığı haberlerle Osmanlı aleyhtarı iddiaların adeta öncülüğünü yapmaktaydı. *Hawass* kaynaklı *Tan* ve *Le Temps* gazeteleri, öne çıkan gazetelerdi. *Tan*, 25 Haziran 1916 tarihli nüshasında Osmanlı Türklerinin Cebel-i Lübnan'ı abluka altında tutarak halkını açlığa mahkûm ettiğini, bölgeye erzak ve yardım girişini engellediğini, bölgede *ecel ve mevtin hükümferma* olduğunu ve açlıktan ölmüş insan cesetlerinin sokaklarda yığılmakta olduğunu iddia etti. Gazete, 80 binden fazla insanın açlıktan telef

75 Cebel-i Lübnan'da savaş boyunca açlıktan ölen insanların sayısını tam olarak saptamak mümkün değildir. Bu hususta ne Osmanlı arşivlerinde ne de yabancı kaynaklarda net veriler mevcut değildir. Açlıktan öldüğü iddia edilen insanların bir kısmının savaş ortamı veya salgın hastalıklar gibi farklı nedenlerden öldüğünü göz ardı etmemek gerekir. Bundan dolayı araştırmacılar, Cebel-i Lübnan'da açlıktan ölen insanlara dair farklı ve tutarsız rakamlar vermektedir. George Antonius'a göre, Cebel-i Lübnan'da sadece 1916-1917'de 120 binden fazla insan açlıktan, Suriye'de ise en az 300 binden fazla insan açlık ve bulaşıcı hastalıklardan dolayı telef olmuştur. Bk. George Antonius, *The Arab Awakening: The Story Of The Arab National Movement*, G. P. Putnam's Sons, New York 1946, s. 241. Elizabeth Thompson ise Cebel-i Lübnan ve Suriye'de 150 ile 300 bin insanın açlıktan telef olduğunu, bu rakamın büyük Suriye'de (Suriye, Lübnan, Filistin, Transjordan) 350 ile 400 bin arasında olduğunu vurgulamıştır. Bk. Elizabeth Thompson, *Colonial Citizens: Republican Rights, Paternal Privilege, and Gender in French Syria and Lebanon*, Columbia University Press, 2000, s. 21. Alman kaynaklarını esas alan Linda Schatkowski Schilcher'e göre açlık ve açlıkla bağlantılı nedenlerden dolayı 1918'nin sonu itibarıyla ölenlerin sayısı 500 bine ulaşmıştır. Bk. Schilcher, agm., s. 229.

76 Bu ajanlardan biri de Suriye ahvali hakkında Cenevre gazetelerine asılsız haberler gönderen Cebel-i Lübnan Marunî Patrikliği'ne mensup Rahip Luis Zanein'di. Rahibi deşifre eden Osmanlı makamları, kendisinin Avusturya'ya gitmek için Zürih Şehbenderliği'ne yaptığı pasaport başvurusunu reddetti. Bk. Bern Sefiri Fuad Bey'den varid olan 10 Mayıs 1917 tarih ve 156 numaralı telgrafnamenin zeyli. BOA. HR. SYS. 2435/13.

olduğunu, Mârûnî Patriği ve ruhanisinin tevkif edilerek mahkûm edildiğini ileri sürdü. Diğer Fransız gazeteleri de Suriye ve Cebel-i Lübnan Hristiyanlarının Türklere karşı Fransız idaresini talep ettiklerini iddia ediyordu⁷⁷.

Le Temps, Mısır kaynaklı 27 Haziran 1916 tarihli haberinde Türk yönetiminin Lübnan'da yaklaşık dört aydır sistematik bir katliam yürüttüğünü ve aşıktan ölen insan cesetlerinin şehir ve köylerde korkunç yığınlar oluşturduğunu ileri sürdü. Gazete, Lübnan'ı 40 bin askerle işgal eden Cemal Paşa'nın halkı göstermelik bir merhamet duygusuyla aldattığını ve uygun bir anı gözeterek katliamı başlattığını iddia etti⁷⁸. *Le Temps*, 9 Temmuz 1916 tarihi nüshasında Osmanlı Hükûmeti'ni ABD'nin Suriye'ye yapmayı planladığı insani yardımları engellemekle ve açlığın felakete dönüşmesine sebep olmakla suçluyordu⁷⁹. Gazete, 16 Aralık 1916 tarihli nüshasında 1200 ile 1500 nüfuslu yerleşimlerde günde ortalama 15 ile 20 kişinin aşıktan öldüğünü, nüfusu 4000 ile 5000 arasındaki ilçelerde geriye sadece 100 veya 150 insanın kaldığını ve artık köylerin tamamen ortadan kalktığını iddia ediyordu⁸⁰.

Le Temps, *Hawass* kaynaklı başka bir haberde Lübnan Valisi İsmail Hakkı Bey'in Amerikan Yardımlaşma Kurumu Direktörü'ne şunları aktardığını ileri sürüyordu;

Biçare mücadele edilen açlık, kolera, ateş, tifüs ve diğer hastalıklar neticesinde ölüm oranı dehşet vericidir. Lübnan'ın bütün ilaçları Sina, Mezopotamya ve Kafkas cepheleri için seferber edilerek gönderilmiştir. Birçok köy, tamamen terk edilmiştir. Diğer köylerde ise cesur genç ahali, matuf büyük tehlikeye rağmen, hala buğday üretmektedir. Lübnan'daki ormanlar neredeyse tamamen yok edilmiştir⁸¹. Harap edilmiş bölgeler

77 *Fransız Matbuatına Cevap Suriye ve Arz-ı Filistin Hakkında Fransız Matbuatının Yalanlarına Karşı Suriye'deki Rüesa-yı Ruhaniyenin Tekzipleri*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1332 (1916), s. 2. Cemal Paşa'nın Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e sunduğu 17 Eylül 1916 tarihli bir rapordan Fransa Parlamentosu'nun Cebel-i Lübnan ve Suriye'deki Türk icraatını etraflıca konuştuğu anlaşılmalıdır. Bu hususta bk. BOA. DH. ŞFR. 532/57.

78 Fransız basımından bu bilgileri aktaran Rusya'nın İstanbul Maslahatgüzarı André Mandelstam'dır. Cemal Paşa'nın anılarında eleştirdiği Mandelstam, henüz 1917'de kaleme aldığı eserinde Cemal Paşa'nın Suriye'deki uygulamalarını eleştirmiş ve kendisini Arap halkını yok etmekle suçlamıştır. Bkz. André Mandelstam, *Le sort de l'Empire Ottoman*, Paris, 1917, s. 338-342.

79 Mandelstam, *age.*, s. 342.

80 Mandelstam, *age.*, s. 340.

81 Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden yaklaşık altı ay sonra trenlerde kullanılan kardiif kömürü bitme noktasına geldi. Lübnan'da çıkarılmakta olan kömür; kötü cinsli, kalorisi az ve nakliyatı masraflı olduğu için kömür sorununa çözüm olmadı. Bunun

tanınmaz hâldedir. Buraya kısa zaman önce gelen Amerikalılar, Suriye'yi kaybedilmiş olarak görmektedir⁸².

İtilaf Devletleri ajanslarının Osmanlı aleyhinde ileri sürdüğü iddialar, tarafsız devletler kamuoyunda da yankı bulmaktaydı. İsviçre'de yayımlanan *Journal de Genève*, 16 Temmuz 1916 tarihli nüshasında Ali El-Ghaiaty adında bir Suriyelinin ağzından Jöntürk yönetimin Ermenilere karşı uyguladığı katliamların benzerini Lübnan'da halkı aç bırakarak uygulamaya koyduğunu iddia ediyordu. Enver Paşa'nın Suriye gezisinden sonra Türk-Alman iş birliğinde hazırlanan zalimane yöntemlerle Lübnan halkının katledildiğini vurgulayan gazete, birçok köyün nüfusunun üçte birini kaybettiğini ve 1916 Mayıs'ına kadar yaklaşık 80 bin insanın açlıktan telef olduğunu ileri sürüyordu⁸³.

Osmanlı Devleti'nin Lahey sefirinin 8 Temmuz 1916 tarihli telgrafına göre Lahey basını, Suriye'de savaş boyunca yaklaşık 80 bin Hristiyan'ın açlıktan telef olduğunu yazıyordu. Ayrıca ABD Hükûmeti'nin Osmanlı Devleti'ni Suriye'de açlığa maruz kalan Hristiyanlara tarafsız devletlerden gelecek yardımlara izin vermesi hususunda İstanbul Büyükelçiliği aracılığıyla uyardığı bilgisi geçiliyordu⁸⁴. Yine Amsterdam basınında İtilaf Devletlerine yakın *Telgraf* gazetesi, yukarıda *Le Temps*'in Lübnan Valisi İsmail Hakkı Bey'e attığı haberin ayrıntılarını *Suriye'de Türk vahşeti* başlığıyla veriyordu⁸⁵. Danimarka basınından *Kristeligt Dagblad* gazetesi de *Le Temps*'in Osmanlı Devleti'ne yönelik suçlamalarını aynen aktarıyordu⁸⁶.

Avrupa kamuoyunda Cebel-i Lübnan ve Suriye'de 80 bin insanın açlıktan telef olduğu yönünde yer alan iddialar, ABD ulusal basınında da yankılanıyordu. *The*

üzerine Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa, kömür yerine odun kullanılmasını emretti. Bu doğrultuda Rumkale, Birecik, Lübnan ve Karmel ormanlarından odun sağlamak için katiyat (kesim) müfrezeleri oluşturuldu. Ormanlar, odun ihtiyacını karşılamada yetersiz kalınca yemiş ağaçlarının % 40'nın kesilmesi emredildi. Bunun üzerine Suriye'nin kayısı, Filistin'in zeytin ve Lübnan'ın da dut ağaçlarının %40'ı kesildi. 1916'nın son baharında bu oran % 50'ye çıkarıldı. Cemal Paşa'nın trenlerin yakıt ihtiyacını karşılamak için büyük oranda orman ve yemiş ağaçlarını kestirmesi yabancı kamuoyunda bir infial yarattı. Bu hususta bkz. Erden, *age.*, s. 260-264.

82 *Hawas*'ın 29 Ekim 1917 tarihli haberi. BOA. HR. SYS. 2442/58. Lef 3.

83 Mandelstam, *age.*, s. 338-339.

84 Lahey Sefaret-i Seniyesinden Hariciye Nezaretine gönderilen 8 Temmuz 1916 tarihli telgrafname. BOA. HR. SYS. 2423/32. Lef 1/1.

85 Lahey Sefaret-i Seniyesi'nden Hariciye Nazırı Nesimi Bey'e gönderilen 1 Teşrin-i Sani (Kasım) 1917 tarihli yazı. BOA. HR. SYS. 2442/58. Lef 1-2.

86 Kopenhag Sefaret-i Seniyesi'nden Hariciye Nazırı Nesimi Bey'e gönderilen 21 Kasım 1917 tarihli yazı. BOA. HR. SYS. 2443/47.

Newyork Times, 8 Temmuz 1916 tarihli nüshada ABD Hariciye Nezareti'nin Türk Hükûmeti'ni tarafsız devletlerin Suriye Hristiyanlara yapacağı yardımları kabul etmesi hususunda uyardığını ileri sürüyordu. Suriye'de 50 ile 80 bin arasında insanın açlıktan öldüğünü belirten gazete, Büyükelçiliğin *Türkiye, bu metalibe kulak asmadığı takdirde Türkiye ile ABD arasındaki münasebatta şiddetli gerginlik husule geleceği*⁸⁷ hususunda Türk Hükûmeti'ni uyardığını vurguluyordu.

ABD'de Arapça yayımlanan bazı gazeteler de Cebel-i Lübnan'daki açlıkta Osmanlı Hükûmetini suçlayan yayınlar yapıyordu. *Meraat-ul Gharb*, 1 Haziran 1916 tarihli nüshasında Osmanlı Hükûmeti'nin Suriye ve Cebel-i Lübnan halkını *enva-ı işkence ve ezaya maruz* bıraktığını, bu hususta ihtiyar, kadın ve çocuk ayrımı yapmadığını ve binlerce insanı açlıktan telef ettiğini iddia ediyordu⁸⁸. Diğer taraftan *Lübnan*, Mısır'da bir gazete muhabirine gönderdiği telgrafta Osmanlı Hükûmeti'nin *zalimane* idaresinde bulunan Suriye ve Cebel-i Lübnan'da 80 bin insanın açlıktan ölüp ölmediğini soruyordu. Muhabir, Cebel-i Lübnan'daki ahvalin vahim olduğunu teyit etmekle birlikte iddiaların abartılı olduğunu ve bunun ABD kamuoyunda Osmanlı Hükûmeti aleyhinde *galeyan-ı fikir ve tuğyan-ı kelam*⁸⁹ oluşturmaya yönelik bir propaganda olduğunu vurguluyordu.

Newyork'ta Süleyman Beddur'un yönetiminde yayımlanan *el-Beyân*, diğer Arap gazetelerin aksine savaşta Osmanlı Hükûmeti'ni destekleyen bir politika takip ediyordu. Gazete, diğer Arap gazetelerinin ısrarlı davetine rağmen Newyork'taki toplantıya katılmamıştı. Ayrıca Mısır'daki muhabirinin gönderdiği telgrafları yayımlayarak Osmanlı Hükûmeti'ne isnat edilen suçlamaları tekzip etmişti. Gazete, Fransa Hükûmeti'nin Suriye'deki *Osmanlı vahşetini* durdurmak için bölgeye askeri bir harekât düzenleyeceği yönünde Fransa'nın Newyork Konsolosunun yaptığı açıklamayı kabul edilemez bulmuştu. Suriye Araplarının maruz kaldığı bütün felaketlerin Fransız hayranlığından kaynaklandığını dile getiren gazete, Fransız Başkomutanının Verdün'ün tahliyesinden sonra Suriye üzerine yürüyecekleri yönündeki propagandayı şiddetle eleştiriyordu. Gazete, Fransızlara, propaganda yapmayı bırakıp ABD Hükûmeti'ni Suriye'deki muhtaçlara yardım hususunda harekete geçirmeyi tavsiye ediyordu. Ayrıca Cebel-i Lübnan halkının Osmanlı

87 *The Newyork Times* gazetesinin 8 Temmuz 1916 tarih ve "Amerika'nın Türkiye'ye İhbarı" başlıklı yazısı. BOA. HR. SYS. 2423/32. Lef 3-1.

88 *Meraat-ul Gharb* gazetesinin 1 Haziran 1917 tarihli nüshasından naklen. BOA. HR. SYS. 2290/29. Lef 8.

89 *Lübnan* gazetesinin "Suriyelilerin Umumuna Mısırdaki" başlıklı makalesinin tercümesinden naklen. BOA. HR. SYS. 2290/29. Lef 9, 9-1.

Hükûmeti'ne isyan etmesi halinde Hükûmetin haklı olarak onları da Ermeniler gibi sürgün edeceğini hatırlatıyordu⁹⁰.

Avrupa ve Amerikan kamuoyunda Cebel-i Lübnan'daki açlık buhranına dair yapılan tartışmalar, ABD'de yerleşik Arap örgütlerini hareket geçirdi. Suriye ve Lübnan Cemiyetleri ile Arapça gazetelerin⁹¹ patronları, 1916 Temmuz'unda Newyok'ta bir toplandı düzenledi. Toplantıda ABD Başkanı Wilson'la görüşmek üzere üç kişilik bir heyet oluşturuldu. Ayrıca Başkan Wilson'a ve üç Newyork mebusuna bir arıza takdim edildi. Wilson'a sunulan arızada Suriye ve Cebel-i Lübnan'da yaklaşık yarım milyon insanın yaşam mücadelesi verdiği vurgulanarak *mukaddes olan insaniyet namına* kendisinden yardım istendi. Mebuslara sunulan arızada ise Osmanlı Hükûmeti'nin Suriye ve Cebel-i Lübnan halkını kasıtlı olarak aç bıraktığı belirtilerek kendilerinden Başkan Wilson'dan istenen mülakata aracılık etmeleri rica edildi⁹².

Suriye ve Lübnanlı Arap temsilcilerinden oluşan heyet, nihayet ABD Başkanı Wilson'la bir görüşme sağladı. Toplantıda *The New World* adlı Arapça derginin başyazarı Halil Assouad, *Meraat-ul Gharb* adlı Arapça gazetesinin başyazarı Necib Diab ve *Houda*'nın başyazarı Salloum Moukarzal, hazır bulundu. Heyet, Başkan Wilson'a Cebel-i Lübnan'da 80 bin insanın açlıktan öldüğünü belirterek kendisinden Türk Hükûmeti'nin Suriye ve Cebel-i Lübnan'a gidecek yardımları kabul etmesi hususunda aracılık etmesini rica etti. Heyet, Beyaz Saray'dan sonra ABD Dışişleri'nde Bakan Vekili Mr. Franklin Polkla da görüştü. Vekile Türkiye'deki (Suriye) akrabalarına para yollamalarının mümkün olup olmadığını soran heyet, kendisinden *buna bakacağız ve en kısa zamanda cevap vereceğiz*⁹³ sözünü aldı.

90 Newyok'ta yayımlanan Arapça *El-beyân* gazetesinin 25 Mayıs 1916 tarihi nüshasından yapılan tercüme. BOA. HR. SYS. 2290/29. Lef 3-1, 3-2.

91 Bu gazeteler şunlardı: *el-Hüdâ, el-Mirât, el-Kelîme, el-Âlemü'l-Cedid, es-Sâlih, en-Neşr, el-Fünûn, el-Encâ, eş-Ş'ab, el-Fetât*. BOA. HR. SYS. 2290/29. Lef 6, 11.

92 26 Mayıs 1916 tarihli *Meraat-ul Gharb* gazetesinden naklen BOA. HR. SYS. 2290/29. Lef 2,6. Cebel-i Lübnan'da yaşanan açlıkla ilgili kapsamlı bir araştırması bulunan Melaine S. Tanielian, Arap gazetecilerin ABD Başkanı Wilson'a 1916 Mayıs'ında bir mektup gönderdiğini belirtmektedir. Buna göre Cebel-i Lübnan'da 80 bin insanın açlıktan öldüğüne dair Mısır'dan *Daily Mirror* gazetesinin Newyork Bürosu'na gönderilen bir telgrafi da kanıt gösteren Arap gazeteciler, Başkan'dan "çaresiz bir ulusun yok edilmesini önlemek ve yardıma muhtaç bir halkın acısını hafifletmek için insanlık namına" yardım istemiştir. Tanielian'ın verdiği bilgilerle Osmanlı arşiv belgelerinde geçen bilgiler, farklı tarihler zikredilse de temelde örtüşmektedir. Bk. Tanielian, *age.*, s. 136.

93 Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s.173-174. Kürkçüoğlu, Arap

5. Osmanlı Devleti'nin Batı Kamuoyundaki İddialara Karşı Savunması

Osmanlı Hükûmeti, Avrupa ve ABD kamuoylarında aleyhinde ileri sürülen iddialara karşı hemen harekete geçti. Hükûmet, ilgili makamları bilgilendirerek bahsi geçen iddialara karşı etkili tekzipler hazırlamalarını istedi. Talat Bey, 11 Temmuz 1916 tarihli bir yazıyla ABD Büyükelçiliği'ni Suriye'de açıklıktan kimsenin telef olmadığı hususunda bilgilendirdi. Ayrıca tatmin edici bir tekzip için Cemal Paşa'dan ayrıntılı rapor istedi.⁹⁴ Cemal Paşa, Talat Bey'e gönderdiği 14 Temmuz 1916 tarihli yazıyla Cebel-i Lübnan ve Suriye'de binlerce insanın açıklıktan telef olduğu yönündeki haberlerin *gayr-i vaki* olduğunu, en zor zamanlarda bile askeri nakliyatın bölgeye erzak sevkinde kullanıldığını savundu. Cemal Paşa, dört aylık zaman zarfında Cebel-i Lübnan ve Beyrut halkına gönderilen zahirenin yekûnunun, tüccar malı hariç olmak üzere, 5.496.190 [kilo?] olduğunu vurguladı⁹⁵.

Osmanlı Hükûmeti'nin iddialara karşı hazırladığı ayrıntılı tekzipler, ABD ve tarafsız devletler kamuoyuna sunuldu. Osmanlı Devleti'nin Lahey Elçiliği, Flemenk basınında yayımladığı tekziplerle suçlamaları reddetti ve İtilaf Devletlerinin Suriye Hristiyanlarına yardım perdesi altında Osmanlı Devleti'ne karşı bir ayaklanma hazırladığını savundu⁹⁶.

Osmanlı Hariciye Nezareti, Dâhiliye Nezaretine yaptığı 12 Temmuz 1916 tarihli bilgilendirmede ABD basınında yayımlanan Osmanlı aleyhindeki iddiaların gerçeği yansıtmadığını ve bu yayınların *Amerika efkârı umumiyesini bizden tenfir (nefret) için Düvel-i İtilafıye tarafından* kasıtlı olarak yapıldığını bildirdi⁹⁷. Osmanlı Hükûmeti, gerek Türk Büyükelçiliği ve gerekse burada yayımlanan Osmanlı yanlısı Arap gazeteleri aracılığıyla ABD basınında yayımlanan iddiaları tekzip etti⁹⁸.

heyetinin ABD Başkanı Wilson'la görüşme tarihini bir İngiliz belgesine dayanarak 1 Haziran 1915 olarak vermiştir. Cebel-i Lübnan'daki işe buhranı ve Arap heyetinin ABD'deki faaliyetleri göz önüne alındığında söz konusu görüşmenin 1916 Ağustos'unda yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

94 Dâhiliye Nazırı Talat Bey'den Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya gönderilen R. 28 Haziran 1332 (M. 11 Temmuz 1916) tarihli yazı. BOA. DH. ŞFR. 65/180.

95 Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen 14 Temmuz 1916 tarihli yazı. BOA. DH. ŞFR. 525/51.

96 Lahey Sefaret-i Seniyesi'nden Hariciye Nazırı Halil Bey'e gönderilen 13 Temmuz 1916 tarihli yazı. BOA. HR. SYS. 2423/48.

97 Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen R. 28 Temmuz 1332 (M. 10 Ağustos 1916) tarihli yazı. BOA. DH. EUM. 4.Şb. 7/36.

98 Newyork Başşehbenderi Celal Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 12 Temmuz 1916 tarihli yazı. BOA. HR. SYS. 2290/29.

Cemal Paşa, Talat Bey'e gönderdiği 17 Eylül 1916 tarihli yazıyla Fransa basınındaki iddiaların Fransız Hükûmeti'nin kendisinin Fransız Konsolosluğu'nda bulunduğu siyasi vesikaların ört bas etme gayretinden kaynaklandığını savundu. Ayrıca Filistin ve Suriye'nin Hristiyan liderlerine Osmanlı Hükûmeti aleyhinde yapılan suçlamaları reddeden ayrıntılı tekzipler yazdıracağını, bunları Türkçe ve Fransızca olarak İstanbul'da yayımlatıp Almanya aracılığıyla dünya kamuoyuna takdim edeceğini belirtti⁹⁹.

Cemal Paşa; Cebel-i Lübnan Mârûnî Patriği, Antakya Rum Katolik Patriği, Antakya Rum Ortodoks Patriği ve Kudüs Rum Ortodoks Patriğinin kendisine yazdıkları mektupları ve bunlara ilişkin tekzipleri, 1916'da İstanbul'da bir risale halinde yayımlattı. *Fransız Matbuatına Cevab Suriye ve Arz-ı Filistin Hakkında Fransız Matbuatının Yalanlarına Karşı Suriye'deki Rüesa-yı Ruhaniyenin Tekzipleri* başlığını taşıyan risale 26 sayfadan oluşmaktadır¹⁰⁰.

Cebel-i Lübnan Mârûnî Patriği, kendilerine her anlamda dini bir özgürlük tanıyan Osmanlı Hükûmetine tam bağlılık içinde olduklarını, Fransa basınında gündem olan Suriye ve Cebel-i Lübnan halkının Fransa Hükûmeti'ne sempati beslediği yönündeki iddiaların asılsız olduğunu ve Fransız Parlamentosunda söylenen nutukların hiçbir delile isnat etmeyen birer *arzu-yu muhayyile* olduğunu vurguladı. Patrik, Mârûnîlerin kendi Katolik Kilisesi'ne bile muhtelif baskı ve kısıtlamada bulunan Fransa'ya karşı herhangi bir meyil ve dostane tutum içinde olamayacaklarını belirtti. Cebel-i Lübnan'daki kıtlığa da değinen Patrik, bölgede hüküm süren açlığın İtilaf Devletlerinin bölgeye uyguladığı ablukadan, ABD'den gelen yardımları müsadere etmelerinden ve bölgeyi kasıp kavuran çekirge istilasından kaynaklandığını vurguladı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Cebel-i Lübnan halkını kasten aç bıraktığı yönündeki iddiaları bir *iftira-yı azim* olarak niteledi. Buna ilaveten Cebel-i Lübnan'da bulunan Osmanlı askeri sayesinde bölgenin asayiş ve inzibatının sağlandığını belirten Patrik, Fransa veya başka düşman bir devletin Cebel'e taarruz etmesi hâlinde Osmanlı askeriyeye birlikte vatanlarını savunacaklarını vurguladı¹⁰¹.

99 Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'dan Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e gönderilen R. 4.7.1332 (M.17 Eylül 1916) tarihli yazı. BOA. DH. ŞFR. 532/57.

100 *Fransız Matbuatına Cevab Suriye ve Arz-ı Filistin Hakkında Fransız Matbuatının Yalanlarına Karşı Suriye'deki Rüesa-yı Ruhaniyenin Tekzipleri*, 26 sayfa.

101 *Age*, s. 2-7.

Antakya Rum Katolik Patriği, Osmanlı Hükûmeti'nin Suriye Hristiyanlarına baskı uyguladığı yönünde Fransız basınında çıkan iddiaları reddederek Suriye Hristiyanlarının daima onların hamisi görünen Fransa'nın kurbamı olageldiklerini vurguladı. Fransa'daki dini özgürlükleri sorgulayan Patrik, asırlar boyunca Osmanlı idaresinin hoşgörü ve merhametine mazhar olduklarını belirtti. Suriye ve Filistin Hristiyanlarının hariçten hiçbir devlete ihtiyaç duymadıklarını vurgulayan Patrik, *Hristiyanların en büyük hamisi ve veli-i nimeti*¹⁰² dediği Cemal Paşa'ya tam bağlılık içinde ve ona duacı olduklarını savundu.

Kudüs Rum Ortodoks Patriği de asırlardır adil ve toleranslı bir Osmanlı idaresinde yaşadıklarını vurgulayarak Osmanlı Hükûmeti'ne sarsılmaz bağlarla bağlı olduklarını belirtti. Fransız basınında dile getirilen iddiaların kasıtlı birer iftiradan kaynaklandığını dile getiren Patrik, diğer din mensuplarıyla ahenkli bir yaşam sürdürdüklerini; Cemal Paşa'nın daima yardım ve lütfuna mazhar olduklarını vurguladı. Suriye ve Filistin'deki katliğin temelde İtilaf Devletlerinin uyguladığı abluka ve ekolojik şartlardan doğduğunu belirten Patrik, gerekli durumlarda ordu ambarlarından zahire ile Hükûmetten parasal yardımlar aldıklarına dikkat çekti¹⁰³.

Rum Katolik Patrik Kaymakamı Dimitros Kazi de Katolikler olarak Papalık makamına bağlı olmalarına rağmen Osmanlı kimliğiyle gurur duyduklarını ve hiçbir ülkede görülmeyen din ve mezhep özgürlüğüne sahip olduklarını vurguladı. Fransız basınında Osmanlıya atfedilen iddiaları tekzip eden Kazi, Suriye'deki idamları kast ederek, Osmanlı Hükûmeti'ne isyan eden hainlerin yargılanmasının gayet doğal olduğunu belirtti. Özellikle Cemal Paşa'nın din ve mezhep ayırmaksızın yaptığı yardımları dile getiren Kazi, Paşaya karşı derin bir şükran ve bağlılık içinde olduklarını vurguladı¹⁰⁴.

Sonuç

Cebel-i Lübnan, barış döneminde büyük oranda turizm ve ihracata dayalı olarak geçimini sağlamaktaydı. Fakat İtilaf Devletlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Akdeniz kıyılarına uyguladığı ablukayla Cebel-i Lübnan'ın hariçle bağlantısı kesildi. Bu izolasyon, Cebel-i Lübnan'da savaşın sonuna değin sürecek bir iâşe buhranına zemin hazırladı. Böylelikle Cebel-i Lübnan, savaşın hemen başında Suriye ve

¹⁰² *Age.*, s. 7-11.

¹⁰³ *Age.*, s. 11-21.

¹⁰⁴ *Age.*, s. 23-26.

civarından gelecek iaşe yardımlarına bağımlı hâle geldi. Suriye'deki zahirenin öncelikle ordu birliklerine ayrılması, iaşe ve nakliye araçlarının ordunun ihtiyaçlarına göre tanzim edilmesi, Cebel-i Lübnan'a zahire yardımını engelledi. 1915'te Suriye ve Filistin'de yayılan çekirge felaketi, Cebel-i Lübnan ve civar bölgelerdeki zahire fiyatlarının fahiş oranda artmasına neden oldu. 1916'da Şerif Hüseyin liderliğinde patlak veren Arap ayaklanması, Suriye'deki zahirenin Medine'deki Osmanlı birliklerine ve ayaklanma istidadında olan bazı Arap kabilelerine aktarılmasına neden oldu. Bu da Cebel-i Lübnan'a olan zahire akışını daha da azalttı. 1917'de Havran'da çıkan ayaklanmadan sonra Cemal Paşa'nın orduyu zahire işlerinden geri çekmesinden sonra sivil inisiyatifte geçen zahire işlerinde karaborsa ve stokçuluğun önü açıldı. Böylelikle Cebel-i Lübnan'da yaşanan iaşe buhranı, zamanla bir açlık felaketine dönüşmeye başladı.

Osmanlı Hükûmeti, Suriye ve Cebel-i Lübnan'daki iaşe buhranı ile askerî ve idari anlamda yoğun bir şekilde mücadele etti. Fakat Hükûmetin aldığı önlemler, zahire spekülâtorleri, karaborsa ve stokçulukla mücadelede yetersiz kaldı. Buna ilaveten savaşın öngörülemez gelişmeleri, bölgenin topografik zorlukları ve iklimin bozulması gibi nedenler, Osmanlı makamlarının başarısız olmasına neden oldu. Osmanlı Hükûmeti, Cebel-i Lübnan halkı için Avrupalı devletler ve ABD'den yardım istemek zorunda kaldı. İspanya ve Papalığın yardım teklifi, açlığı Osmanlı Devleti'ne karşı bir silah olarak kullanan İngiltere tarafından geri çevrildi. Mısır'a kadar gelen ABD yardımlarının Cebel-i Lübnan'a ulaşması ise bunları Osmanlı Devleti'nin kendi orduları için kullanacağını bahane eden İngilizler tarafından engellendi. Osmanlı Hükûmeti, ABD yardımlarının Osmanlı, ABD, Kızılhaç ve Papalık temsilcilerinden oluşan ortak bir komisyon tarafından dağıtılmasını teklif etti. Bu teklif, Osmanlı Hükûmeti'nin samimiyetini şüpheye yer vermeyecek şekilde ortaya koymaktadır. Fakat bu makul teklif de İngiltere ve ABD'nin ikircikli politikaları yüzünden kabul görmedi. İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırttığı Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e ve Hicaz bölgesine gıda yardımı yapması, İngiltere'nin savaşta uyguladığı gayri insani politikayı göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Cebel-i Lübnan'da yaşanan açlık felaketini, birçok farklı etkenin ışığında analiz etmek gerekir. Savaş koşulları, bölgeye uygulanan abluka, bölgenin topografik zorluğu, iklimin bozulması, spekülâtorlerin vurgunları, karaborsa ve stokçuluk gibi farklı bileşenlerin bir arada değerlendirilmesi gerekir. Bütün bunları göz ardı ederek Osmanlı Hükûmeti'ni açlığın müsebbibi ve teşvikçisi olduğunu iddia etmek gerçeklere aykırıdır. Osmanlı arşiv belgeleri, Osmanlı

Hükümeti'nin Cebel-i Lübnan'da yaşanan açlık felaketiyle yoğun bir gayret ve samimiyet içinde mücadele ettiğini göstermektedir. Suriye ve Cebel-i Lübnan'daki Ruhani liderlerin dünya kamuoyuna sunduğu tezkip mektupları, bunu açıkça teyit etmektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA)

Sadaret Cebel-i Lübnan (A}MTZ. CL)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH. EUM)

Dâhiliye Kalem-i Umumi (DH. EUM. KLU)

Dâhiliye İdare-i Umumiye (DH. İ.UM)

Dâhiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İUM. EK)

Dâhiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS)

Dâhiliye Umur-ı Mahalliye Vilayat Müdürlüğü (DH. UMVM)

Dâhiliye Siyasi Kısım (DH. SYS)

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TEO)

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR. SYS)

Taşra Evrakı Halep Vilayeti (TŞR. HL)

Araştırma ve İnceleme Eserler

Antonius, George, *The Arab Awakening: The Story Of The Arab National Movement*, G. P. Putnam's Sons, New York 1946.

Arslan, Emir Şekib, *İttihatçı Bir Arap Aydın'ın Anıları*, Klasik Yayınları, ter. Halit Özkan, İstanbul 2005.

Artuç, Nevzat, *Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008.

Beyoğlu, Süleyman, "Birinci Dünya Harbi Başlarında Hicaz'da Zahire Buhranı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 83, 1993, s. 173-183.

Cemal Paşa, *Hatırat*, haz. Metin Martı, Arma Yayınları, 5. baskı, İstanbul 1996.

- Çiçek, M. Talha, *Cemal Paşa Suriye'de Birinci Dünya Savaşı Yılları*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.
- Erden, Ali Fuat, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2006.
- Fransız Matbuatına Cevap Suriye ve Arz-ı Filistin Hakkında Fransız Matbuatının Yalanlarına Karşı Suriye'deki Rüesa-yı Ruhaniyenin Tekzipleri*, Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul 1332.
- Kadri, Hüseyin Kâzım, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, haz. İsmail Kara, Dergâh Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2000.
- Kayalı, Hasan, *Föntürkler ve Araçlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2003.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- Mandelstam, André, *Le sort de l'Empire Ottoman*, Paris, 1917.
- Schilcher, Linda Schatkowski, "The famine of 1915-1918 in Greater Syria", *Problems of the modern Middle East in historical perspective*, ed. John P. Spagnolo, Ithaca 1993: Cornell University Press, s. 229-258.
- Sezer, Selim, *Osmanlı Suriye'sinde İslahat Çalışmaları ve Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Suriye Siyaseti*, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.
- Tanielian, Melaine Schulze, "Şehri Beslemek: Birinci Dünya Savaşı'nda Beyrut Belediyesi ve Gıda Politikaları", *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye*, ed. Talha Çiçek, Küre Yayınları, İstanbul 2020, s. 199-231
- Tanielian, Melanie Schulze, *The Charity of War: Famine, Humanitarian Aid and World War I in the Middle East*, Stanford, CA: Stanford University Press, 2018.
- Thompson, Elizabeth, *Colonial Citizens: Republican Rights, Paternal Privilege and Gender in French Syria and Lebanon*, Columbia University Press, 2000.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, 2. baskı, İstanbul 2017.
- Umar, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.
- Williams, Elizabeth, "Ekonomi, Çevre ve Kıtık: Suriye İçbölgelerinin Perspektifinden Birinci Dünya Savaşı", *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye*, ed. Talha Çiçek, Küre Yayınları, İstanbul 2020, s. 173-198.